

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
**«ПСИХОЛОГІЯ
В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ»**
(8-9 листопада 2013 року)

УДК 159.9(477:1-87)(063)
ББК 88(4Укр)я43
П 86

П 86 Психологія в Україні та за кордоном. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 8-9 листопада 2013 року). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. – 112 с.

ISBN 978-617-7041-41-1

У збірнику представлені матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Психологія в Україні та за кордоном». Розглядаються загальні питання психології, історії психології, Соціальної психології, психології соціальної роботи, юридичної та політичної психології, педагогічної та вікової психології, соціальної структури та соціальної відносини та інші.

Збірник призначено для науковців, викладачів, аспірантів та студентів, які цікавляться психологічними науками та соціологією, а також для широкого кола читачів.

УДК 159.9(477:1-87)(063)
ББК 88(4Укр)я43

ISBN 978-617-7041-41-1

© Колектив авторів, 2013
© Видавничий дім «Гельветика», 2013

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Авдєєнко В.В. ПРОБЛЕМАТИКА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ: ОБДАРОВАНІСТЬ, ТАЛАНТ ТА ЗДІБНОСТІ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ...5
Великодна М.С. ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ 10
Густодымова В.С. ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАВИСИМОСТИ КАК ПРОБЛЕМА ЛИЧНОСТНОГО РОСТА: ЮНГИАНСКИЙ ПОДХОД.....14
Лазуренко О.О. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ.....19
Маричева А.В. ЭВРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ МЕТОДОВ ГЛУБИННО- ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО И ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СУБЪЕКТА В ПСИХОТЕРАПИИ 24
Щеглов М.А. ТИПОЛОГИЯ ПРОЦЕССА ИНДИВИДУАЦИИ 28

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Дмитренко О.Ю. ТИП ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ФЕНОМЕН, ЩО ДЕТЕРМІНУЄ РІВЕНЬ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ ТА САМООЦІНКИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ.....33
Расвська Я.М. СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ЯК ЗАСІБ ДОЛАННЯ ЖИТТЄВИХ ТРУДНОЩІВ І ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ 38

ЮРИДИЧНА ТА ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Моисеев А.В. ОСОБЕННОСТИ КОМПЛЕКСНЫХ ЭКСПЕРТНЫХ ЭКСПЕРТИЗ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР С ПРИЗНАКАМИ КСЕНОФОБИИ.....44
--

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

- Мартинюк А.Г.**
ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ
Я-КОНЦЕПЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В
КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ 50
- Поліщук Ю.Б.**
ДЕФІЦИТАРНИЙ ТА ПРОФІЦИТАРНИЙ ПІДХОДИ У ВИХОВАННІ
ГІПЕРАКТИВНИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ 55
- Сущинська Т.С.**
РОЗВИТОК ВИРАЗНИХ РУХІВ ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ 58
- Хомутинікова Н.Н.**
ДО ПРОБЛЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ 63

СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

- Назаревич В.В.**
СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНЦІЯ ОСІБ
ІЗ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ 69

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

- Байдак Т.М., Болотова В. О.**
СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ 72
- Бурый А.Р.**
НОВЕЙШАЯ ДЕМОКРАТИЯ КАК ОБЪЕКТ КИНОРЕФЛЕКСИИ..... 75
- Грищенко М.В.**
ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР КИЄВА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ
ПРОЯВУ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 82
- Зубченко А.С.**
ЗАПОРОЖСКИЙ ЭКЗИТ-ПОЛЛ-2012:
ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ И ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ..... 89
- Кравцов С.О.**
ПРОФЕСІЯ В ЕМПІРИКО-СОЦІОЛОГІЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ 94
- Кравчук М.О.**
СПЕЦИФІКА ОБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНО-НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
В КОНТЕКСТІ АНАЛІТИЧНОГО ПІДХОДУ ДЖ.СЬОРЛЯ..... 99
- Кучер Г.О.**
ФІГУРАТИВНИЙ АНАЛІЗ Н.ЕЛІАСА:
МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ..... 105

ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Авдєєнко В.В.

студентка,

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

ПРОБЛЕМАТИКА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ: ОБДАРОВАНІСТЬ, ТАЛАНТ ТА ЗДІБНОСТІ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

На сьогоднішній день найпопулярнішим визначенням феномену обдарованість є поняття німецького психолога В. Штерна. Він формулює його так: «Обдарованість - це загальна здатність індивіда свідомо орієнтувати своє мислення на нові вимоги; це загальна здатність психіки пристосовуватися до нових завдань і умов життя» [4]. Воно зазнало критики, зокрема, з боку англійського психолога Ч. Спірмена, який спрямував свої заперечення проти «пристосування» і теологічності штернівського визначення [1]. Обдарованість є функцією всієї системи умов життєдіяльності в її єдності, функцією особистості. Вона нерозривно пов'язана з усім життям особистості й тому виявляється на різних етапах її розвитку. Обдарованість виявляється лише через свою співвіднесеність з умовами, в яких відбувається конкретна діяльність людини. Вона виражає внутрішні задатки й можливості людини, тобто внутрішні психологічні умови діяльності в їхньому співвіднесенні з вимогами, які ставить ця діяльність. Природні задатки організму самі собою не детермінують однозначно обдарованості людини. Вони лише є невід'ємним компонентом тієї системи умов, які визначають розвиток особистості, її обдарованість. Обдарованість виражає

внутрішні можливості розвитку не організму як такого, а особистості. Однак якщо обдарованість виражає внутрішні особливості особистості, то до неї повною мірою можна віднести концептуальне положення: внутрішнє завжди опосередковане зовнішнім і невіддільне від нього [6]. Для динаміки обдарованості особливо суттєве значення має оптимальність рівня вимог, що висувуються під час діяльності людини, наприклад, вимог, які ставить учневі навчальна програма. Щоб стимулювати розвиток, ці вимоги мають бути досить високими, проте посильними.

Аналізуючи радянську та закордонну літературу, присвячену проблемі обдарованості, питання про загальну і спеціальну обдарованість є найбільш дискусійним. Ч. Спірмен, підтверджуючи положення про існування загальної обдарованості, у своїй теорії «двох чинників» розглядає її як «загальну обдарованість», або «загальний чинник», поряд із спеціальними здібностями [6]. Наявність елемента загальної обдарованості визнають також В. Штерн, Е. Мейман та інші. Найвидатнішими союзниками цієї теорії були Т. Циген, Е. Торндайк, тобто представники асоціативної психології. Т. Циген стверджував, що загальних здібностей, інтелекту або обдарованості не існує [2]. На думку А.М. Матюшкіна під поняттям обдарованість слід розуміти певні інтелектуальні задатки, пам'ять з її численними підвидами, утворення понять і так зване «комбінування» [4]. Як зазначав С.Л. Рубінштейн бувають не тільки спеціальні здібності, а й загальна обдарованість у спеціальних здібностях [5]. Також він наголошував на тому, що при визначенні обдарованості досягнутий рівень чи результат розвитку має співвідноситися з умовами розвитку [8].

Вивчаючи психологічну літературу ми можемо бачити, що загальними складовими структурами особистості є здібності й обдарованість. Усі вони тісно пов'язані з характером і темпераментом, спрямованістю індивідуально-психічного розвитку особистості в процесі її виховання та суспільно-практичної діяльності [2]. Природною основою індивідуально-психічних

відмінностей і особливостей є тип нервової системи та спеціальні типи вищої нервової діяльності людини.

У психологічних джерелах спеціальні здібності визначаються тими об'єктивними вимогами, які ставить перед людиною певна галузь виробництва, культури, мистецтва тощо [5]. Кожна спеціальна здібність - це синтез певних властивостей особистості, що утворюють її готовність до активної й продуктивної діяльності. Здібності не тільки проявляються, а й формуються в діяльності. Спеціальні здібності становлять продукт розвитку спеціальних видів діяльності, які мають провідне значення в загальному розвитку особистості. Продуктом же загального розвитку є обдарованість, яку С.Л. Рубінштейн називає «загальною здібністю» [7]. Обдарованість є своєрідним поєднанням здібностей, від яких залежить можливість досягнення більшого або меншого успіху у виконанні тієї чи іншої діяльності. Розуміння обдарованості суттєво залежить від того, яка вага надається тим чи іншим різновидам діяльності і що розуміють під успішним виконанням кожної конкретної діяльності.

Обдарованість і здібності людей відрізняються не в кількісному, а в якісному відношенні. Якісні відмінності обдарованості виражаються не тільки в тому, що одна людина обдарована в одній сфері, а інша - в другій, а й у рівні сформованості обдарованості [6]. Пошук у здібностях якісних відмінностей - важливе завдання психології.

О.В. Вовченко розмежовуючи поняття «обдарованість» та «талант» стверджує, що під талантом можна розуміти високий рівень розвитку спеціальних здібностей; сукупність таких здібностей, що дають змогу одержати продукт діяльності, який вирізняється новизною, високим рівнем досконалості і суспільною значимістю [2]. Талант - вищий рівень здібностей людини до певної діяльності. Це поєднання здібностей, які дають людині змогу успішно, самостійно й оригінально виконати певну складну трудову діяльність [8].

Талант, за твердженням Є.П. Ільїна є високий рівень розвитку спеціальних здібностей; сукупність таких здібностей, що дають

змогу одержати продукт діяльності, який вирізняється новизною, високим рівнем досконалості і суспільною значимістю [7]. Вже в дитячому віці можуть виявитися перші ознаки таланту в галузях музики, математики, лінгвістики, техніки, спорту тощо. Разом з тим талант може проявитись і пізніше. Формування і розвиток таланту значною мірою залежить від суспільно-історичних умов життя і діяльності людини. Талант може проявитись в усіх сферах людської праці: в організаторській і педагогічній діяльності, в науці, техніці, в найрізноманітніших видах виробництва.

Геніальність – найвищий рівень творчих проявів особистості, втілюється у творчості, що має історичне значення для життя суспільства. За твердженням А.М. Матюшкіна геній, створює нову епоху у своїй царині знань. Для генія характерні творча продуктивність, оволодіння культурною спадщиною минулого і водночас рішуче додання старих норм і традицій. Геніальна особистість своєю творчою діяльністю сприяє прогресивному розвитку суспільства [1].

Здібності формуються і розвиваються в процесі діяльності на основі задатків - спадкових і вроджених. Проблема таланту і обдарованості стоїть перед фахівцями протягом довгого часу і на сьогоднішній день не існує єдиної концепції в рамках якої-небудь теорії особистості, яка б пояснювала її в повному обсязі. Більшість теорій особистості розглядають лише деякі аспекти даної проблеми. Тим не менш, вивчення питань структури таланту має дуже велике значення, як для теорії психології, так і для вирішення конкретних психолого-педагогічних завдань сучасної освіти.

При розгляді психологічної літератури постає питання про співвідношення понять обдарованість, талант і здібності. У багатьох джерелах поняття обдарованість і талант трактуються як синонімічні і не розділяються. У сучасній літературі з'являється все більше статей, публікацій, так чи інакше зачіпають цю тему. Правда, всі вони всього лише крапля в морі психологічних проблем, що з'являються у вчителів і батьків обдарованих дітей у наш час, коли інформація змінюється кожні п'ять років, а часом і частіше. Багато

діячів сучасної науки виділяють особистісний чинник як єдиний, завдяки якому людство може рухатися вперед. Тому як за кордоном, так і у нас в країні розробляються нові програми розвитку талановитих дітей і підлітків, що дають їм можливість якомога раніше почати реалізовувати свій потенціал. Але на мій погляд, посправжньому хороші методики можуть бути розроблені тільки на основі твердої теоретичної бази, після того як проблема буде всебічно вивчена і будуть сформовані теоретичні положення в рамках єдиної психолого-педагогічної концепції.

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2-т.-М., «Педагогика» 1980, 232 с.
2. Божович Л.И. Развитие аффективно-потребностной сферы человека// В сб.»проблемы общей, возрастной и педагогической психологии».-М., 1987
3. Выготский Л.С. Психология. - М. «Эксмо», 2003, 1134с.
4. Дружинин В.Н. Психология общих способностей.-Питер.1999, 368с.
5. Захарова А.В., Боцманова М.Э. Как формировать самооценку школьника // Начальная школа. - 1992. - № 3, 58-65 с.
6. Лейтес Н.С. Возрастная одарённость и индивидуальные различия.- М., Воронеж, 1997, 448 с.
7. Матюшкин А.М. Концепция творческой одарённости // Вопросы психологии.1989, №6, 29-33с.
8. Одарённые дети / Под ред. Г.В. Бурменской, В.М.Слущкого.- М.:Прогресс, 1991 380 с.

Великодна М.С.

к. психол. н.,

*Криворізький педагогічний інститут,
Криворізький національний університет*

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Безпосереднім продуктом, наслідком професіоналізації особистості може виступати не лише досягнення нею професійної ідентичності, здобуття професійної компетентності та формування професійної готовності до виконання фахової діяльності, але й професійна деформація особистості. Остання, за нашими висновками, є явищем протилежним професійному саморозкриттю, яке полягає в досягненні професійної ідентичності шляхом відчуження від своєї Самості та характеризується рольовою ригідністю, що змушує індивіда продовжувати здійснюватись як професіонал у позапрофесійному просторі. Відповідно постає питання, якими ж є ознаки, форми та види професійної деформації особистості, що до них звертаються дослідники цього явища?

Асимілюючи точки зору динамічної концепції особистості Д. М. Хломова та теорії *self* П. Гудмена і Ф. Перлза, С. В. Ковальчишина маркером професійної деформації особистості розглядає пристосування особистістю до вимог професійного середовища одним конкретним, тривалим у часі, способом, що стає на заваді розвитку і суб'єкта діяльності, і самої діяльності [6]. Тобто йдеться про те, що ми назвали б ригідною професійною адаптацією. Дослідниця С. В. Грищенко серед типових ознак професійної деформації вказує на розчарування в професії, кар'єрну кризу, втрату авторитету [3]. Однак ці ознаки, на наш погляд, можуть вказувати радше на реакцію особистості на наслідки її професійної

деформації щодо подієвості її життєвого шляху, аніж на саму професійну деформацію. Окрім того зазначені маркери можуть свідчити про переживання особистістю нормативної чи ситуативної професійної кризи. Натомість ми розділяємо погляд О. М. Реви та С. В. Бойко, які слушно вказують на такі два аспекти професійної деформації: перший стосується надмірної стереотипізації діяльності, опору новому, трафаретності підходів, спрощеності поглядів на проблеми, що в цілому обумовлює зниження професійного рівня; другий полягає в перенесенні професійних звичок, корисних в роботі, на сімейне та дружнє спілкування [8].

Традиційно виділяють також різні форми й види професійної деформації особистості. Щодо видів професійної деформації, то, на думку І. Хоржевської, вона може мати епізодичний або стійкий, поверховий або глобальний, позитивний або негативний характер [10]. Стосовно форм професійної деформації існують неоднозначні позиції, що може бути пов'язане з відсутністю їх чіткої критеріальної класифікації. Так, однією з форм професійної деформації є професійна індиферентність, або професійна байдужість, яка проявляється, на думку Е. Ф. Зеєра, в емоційній сухості, ігноруванні індивідуальності інших [4]. До причин розвитку професійної індиферентності Н. М. Калька відносить узагальнення особистого негативного досвіду взаємодії та тривалу емоційну втому [5]. Ж. П. Вірна до професійних деформацій зараховує такі її форми як подвійні етичні стандарти, професійний маргіналізм та професійне вигорання [2]. В аспекті професійних деформацій В. Р. Коцій розглядає і професійну невротизацію особистості, визначену автором як процес набуття людиною стану неврозу (істерії, неврастенії або нав'язливого стану) внаслідок епізодичних або постійних деструктивних проявів професійної ситуації [7]. Крайньою формою професійної деформації О. Г. Боднарчук вважає професійну деградацію особистістю, пов'язану зі спекуляцією посадовими повноваженнями, девіантною поведінкою, які можуть переноситись і в позаслужбовий простір [1].

Однак, якщо викладені форми професійної деформації можна віднести до індивідуальних, то О. М. Рева та С. В. Бойко вивчають явище групової професійної деформації, які виникають внаслідок одного або декількох із сімнадцяти групових ефектів та знижують ефективність роботи в цілому. До таких деформацій автори відносять: соціальну інгібіцію, зменшення індивідуальної відповідальності, нав'язані форми поведінки, groupthink (конформне мислення, що характеризується надоптимізмом, тенденційним підбором інформації, впевненістю у всесильності групи, оманливістю ініціативи, груповий егоїзм) тощо [8].

Існують також позиції, відповідно до яких сама професійна деформація є лише однією з форм професійних деструкцій особистості. Так, на думку С. В. Ковальчишиної, професійна деформація є провісником професійної деструкції [6], її нижчим щаблем. Сама ж професійна деструкція, за визначенням В. Д. Тогобицької, – це «порушення вже засвоєних способів діяльності, руйнування сформованих професійних якостей, поява стереотипів професійної поведінки і психологічних бар'єрів при освоєнні нових професійних технологій, професії або спеціальності» [9, с. 246].

Критичний аналіз зазначених та інших робіт із проблеми феноменології професійної деформації дозволив нам дійти висновку, що професійна деформація особистості може мати ситуативний або постійний характер, протікати в індивідуальній чи груповій формі та втілюватися у таких ознаках:

- ригідна професійна адаптація;
- стереотипізація діяльності;
- перенесення професійного стилю спілкування й поведінки в позапрофесійний простір;
- професійна індіферентність (байдужість);
- професійна невротизація;
- девіантна поведінка у професії (порушення вимог фаху, спекуляція службовим становищем тощо).

Перспективним в контексті зазначеного є дослідження конкретного прояву феноменології професійної деформації у конкретних умовах професійної діяльності різного типу.

Список використаних джерел:

1. Боднарчук О. Г. Професійна деформація персоналу як передумова виникнення корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України [Електронний ресурс] / О. Г. Боднарчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2012. – № 2 (6). – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Choasp/2012_2/12bohvsu.pdf
2. Вірна Ж. П. Неврогенез професійних деструкцій особистості / Ж. П. Вірна // Психологічні перспективи. – 2012. – Вип. 19. – С. 84-90.
3. Грищенко С. В. Стратегії самодопомоги в подоланні професійної деформації в діяльності соціальних педагогів / С. В. Грищенко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки : збірник. Вип. 96. – Чернігів : [б. в.], 2012. – С. 53–57.
4. Зеер Э. Ф. Психология профессий : учеб. пос. [3-е изд. перераб. и доп.] / Э. Ф. Зеер. – М. : Академический Проект, Фонд «Мир», 2005. – 336 с.
5. Калька Н. М. Психогічні особливості професійної індиферентності в контексті професійних деструкцій особистості / Н. М. Калька // Психолого-педагогічні виклики сучасності: шляхи розв'язання та новітні перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16–17 грудня 2011). – Львів : Львівська педагогічна спільнота, 2011. – С. 28–29.
6. Ковальчишина С. В. Теоретико-методологічний підхід до питання феномена професійної деструкції правоохоронців / С. В. Ковальчишина // Кадровий вісник. – 2012. – № 1 (3). – С. 60–72.
7. Коцій В. Р. Професійна невротизація: методологія і практика / В. Р. Коцій // Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ. – Т. XI, Ч. 7. – С. 229-240.
8. Рева О. М. Ірраціональність групової поведінки та групові деформації працівників у процесі спільної праці / О. М. Рева, С. В. Бойко // Вчені записки [Текст] / Університет економіки та права «КРОК». – К., 2009. – № 19. – С. 225–235.
9. Тогобицька В. Д. Психопрофілактика та психокорекція професійних деструкцій пожежників-рятувальників / В. Д. Тогобицька // Проблеми екстремальної та кризової психології. – 2011. – Вип. 10. – С. 238–247.

10.Хоржевська І. М. Професійне становлення спеціаліста та профдеформація / І. М. Хоржевська // Максименко С. Д. Реалізація нужди у підлітковому віці : збірник наукових праць. Психологічні науки. – Т. 2, Вип. 4. – С. 254–257.

Густодымова В.С.

аспирант,

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского

ФЕНОМЕН ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАВИСИМОСТИ КАК ПРОБЛЕМА ЛИЧНОСТНОГО РОСТА: ЮНГИАНСКИЙ ПОДХОД

Феномен психологической зависимости представляет собой одну из наиболее актуальных и болезненных проблем на сегодняшний день, становится атрибутом современной жизни. Психологические зависимости охватывают все многообразие жизнедеятельности человека: любовь, работу, секс, деньги, спорт, духовный поиск и т.д. Внимание исследователей все больше привлекает влияние особенностей культуры на формирование проблем личностного и духовного роста, в том числе на формирование различных видов психологической зависимости. Сложившаяся ситуация требует новых, нестандартных подходов в решении проблемы различных видов зависимости на основе анализа глубинных факторов, а также культурных установок, лежащих в основе данного феномена. Одной из психоаналитических теорий, предложившей новый взгляд на проблему феномена психологической зависимости является аналитическая психология К.Г. Юнга. Юнгианский подход обосновывает необходимость удовлетворения духовных потребностей индивида, как источника личностного и духовного развития современного человека, что дает основание рассматривать процесс преодоления психологической зависимости в контексте проблемы личностного роста.

Целью данной работы является рассмотрение понятия психологической зависимости как проблемы личностного роста в парадигме аналитической психологии К.Г. Юнга.

Проблема феномена психологической зависимости в парадигме аналитической психологии К.Г. Юнга рассматривается в работах Мэрион Вудман, Джеймса Холлиса, Луиджи Зойя, Марии-Луизы фон Франц [1; 5; 3; 4].

Джеймс Холлис выделяет следующее понятие психологической зависимости: «зависимость – это рефлексивное, обусловленное и часто прогрессирующе-подчиняющее поведение, осуществление которого моментально понижает уровень стресса» [6, с. 92]. Автор отмечает, что психологическая зависимость представляет собой выстраиваемую конструкцию – одну из «систем тревожного менеджмента». Мы все на различных стадиях психологического развития в определенные моменты стресса, усталости или эмоциональной ранимости проявляем разнообразные способности для принятия обременительной или пугающей реальности и проявления отношения к ней. Однако в то время, когда жизнь требует спонтанности, риска, творческих альтернатив для того, чтобы справиться с поставленной задачей и перейти на новый этап личностного развития, мы прибегаем к «системам тревожного менеджмента». Непереносимая болезненная реальность инкапсулируется в нашей личной истории в форме проблем личностного роста, в том числе – различных видах психологической зависимости [6].

За нашими зависимостями скрывается призыв к большей, более рискованной жизни. Уклонение от задачи – это уклонение от тревоги, которую каким-то образом приводит в действие данная задача.

В состоянии психологической зависимости человек подчиняется идее, которая всегда заложена в его личности. Эта идея не ассимилирована, она привязана к прошлому, к первичным отношениям. Следует помнить, что если такая идея связывает нас с прошлым, то наши возможности остаются ограниченными, как в

детстве. Такие идеи редуکتивны по своей природе и по своим последствиям, так как защищают нас от страха, который обязательно сопутствует личностному росту [5].

В ходе теоретико-методологического исследования в парадигме аналитической психологии К.Г. Юнга были выделены определенные психологические установки, препятствующие личностному росту и создающие условия для формирования различных видов психологической зависимости:

- страсть к совершенству;
- страх перед жизнью;
- жизнь согласно идеям и идеалам, а не в согласии с чувственными принципами;
- стремление достичь максимальной власти и контроля;
- принцип «здесь и сейчас» подменяется идеями и мечтами о том «что могло бы быть»;
- непризнание права на ошибку;
- осознание поражения как основное отношение к реальности.

Страх перед существующей реальностью приводит к замене этой реальности мечтами о том, кем мы могли бы стать в будущем или должны были бы стать. Эта пустота между мечтой и реальностью часто заполняется навязчивой одержимостью, что становится препятствием на пути личностного роста.

Представители юнгианской психологии утверждают, что основным побуждением, скрывающимся за зависимостью, является стремление к переживанию целостности [3]. Оно охватывает все другие стороны процесса формирования психологической зависимости. Стремление к целостности – это основополагающий внутренний импульс, который оказывает на нашу жизнь чрезвычайное воздействие и побуждает некоторую духовную неудовлетворенность. Тем не менее, внутреннее побуждение обрести целостность может привести к неблагоприятным последствиям. Многие люди страдают от разного рода зависимостей из-за отсутствия социального кладезя для их естественных духовных потребностей. Не найдя рационального выхода

нереализованная духовная потребность заполняется конкретным воплощением символа – еда, власть, порядок и т.д.

С точки зрения аналитической психологии К.Г. Юнга выходом из этой проблемной ситуации является путь индивидуации, ведущий к самоактуализации, к связи со своей внутренней природой. Установление этой связи и движение к целостности, а не к одностороннему совершенству является целью индивидуации. Индивидуация нацелена на обретение целостности и развитие всех потенциалов в человеке в равной мере. Поэтому она находится в оппозиции к чрезмерно развитой специализации нашего времени, в оппозиции к людям, которые интересуются только очень узким сектором жизни, в котором они стремятся к достижению совершенства [2].

Задача, заключается в том, чтобы разобраться в истоках своей одержимости, вскрыть противоречия зависимости, найти первичную, неассимилированную, глубоко скрытую идею [1]. Единственный путь разорвать «хватку» зависимости – прочувствовать ту боль, от которой она является защитой, ту самую боль, которую мы уже чувствуем. В некоторых случаях пройти через боль – это единственный способ снять ее, расти и развиваться или не дать силам этой боли управлять нашей жизнью безраздельно [6, с. 93]. Теневая задача проблемы зависимостей заключается в том, чтобы напрямую пережить все то, что человек чувствует без защитной позиции для того, чтобы задача взросления и программа перемен могли быть приняты сознательно [6].

Необходимо прийти к осознанию вытесненного ранее психического содержания и найти установку противоположную сознательной установке. В результате напряжения между конфликтующими противоположностями и высвобождения энергии из бессознательного возникает *Tertium non datur* – исцеляющее третье в виде символа или новой установки. Данный процесс приводит к пониманию того, что для конкретного человека в данной ситуации и данный момент времени является воплощением естественного жизненного порыва [1; 4; 6].

Психологическая зависимость может символизировать невозможность перехода на новую ступень развития, посредством приверженности личности прежним установкам, паттернам поведения, которые не соответствуют следующему этапу процесса Индивидуации.

Таким образом, преодоление психологической зависимости заключается в необходимости позитивных трансформаций в сознании человека. Данный процесс должен затрагивать различные аспекты личности. Избавление от того или иного вида зависимости проходит через осознание Тени, интеграцию феминности, развитие Эго, умение распознать и оценить собственные истинные чувства, что сможет сделать ядро личности настолько сильным, чтобы разрешить конфликт полярностей психики и достичь аутентичной целостности.

Перспективность дальнейших исследований объясняется возможностью использования теоретических воззрений аналитической психологии К.Г. Юнга на природу феномена психологической зависимости с целью разработки методов профилактики и преодоления данной проблемы.

Список использованных источников:

1. Вудман Мэрион. Страсть к совершенству : юнгианское понимание зависимости / Мэрион Вудман ; пер. с англ. В. Мершавки. – М. : Независимая фирма «Класс», 2006. – 272 с.
2. Дикманн Х. Методы в аналитической психологии / Ханс Дикманн; пер. с англ. Хегай Л.А. – М.: ООО «ЦГЛ «РОН», 2001. – 329 с.
3. Зойя Луиджи. Наркомания. Патология или поиск инициации / Луиджи Зойя. – Добросвет, КДУ, 2007. – 208 с.
4. Франц М. - Л. фон. Кошка : сказка об освобождении феминности / Мария-Луиза фон Франц ; пер. с англ. В. Мершавки. – М. : Независимая фирма «Класс», 2007. – 144 с.
5. Холлис Джеймс. Душевные омуты / Джеймс Холлис. – М. : Когито-Центр, 2008. – 192 с.

6. Холлис Джеймс. Почему хорошие люди совершают плохие поступки: понимание темных сторон нашей души / Джеймс Холлис. – М. : Когито-Центр, 2012. – 308 с.

Лазуренко О.О.

старший викладач,

Національний медичний університет імені О.О. Богомольця

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Загальноновизнаним є той факт, що емоції включені до усіх психічних процесів і станів людини, вони супроводжують будь-які прояви її активності. Широкий спектр емоцій вказує на значні можливості емоційного чинника [4].

Вивчення емоційної компетентності є новим сегментом у дослідженні емоційної сфери особистості у сучасній психології. Доцільність аналізу даного феномену зумовлена значенням емоцій у житті та діяльності людини [7]. Теоретико-методологічні підходи до проблеми співвідношення інтелектуального й емоційного розглядали у своїх роботах Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, В.М.Мясищев, О.К. Тихомиров та ін. На тісний зв'язок мислення, інтелекту і емоційних процесів вказували і відомі психологи В.К.Вілюнас, Б.І.Додонов, Я.Рейковський. Деякі з них підкреслювали, що при всій важливості інтелектуального осягнення та освоєння світу саме емоції та почуття визначають головну лінію людської поведінки (В.К.Вілюнас, Б.І.Додонов, К.Ізард, О.М.Лук, П.В.Симонов та ін.).

Особливу увагу приділяли вихованню емоційної сфери видатні вчені-педагоги Я.А. Коменський, Д.Локк, Ж.Ж.Руссо, І.Г.Песталоці, І.Ф.Герbart, К.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський та інші.

Подальше дослідження емоцій активно розпочалось наприкінці минулого століття, коли з'явилися поняття «емоційний інтелект» і «емоційна компетентність», які характеризують здібності до управління емоційними явищами та властивостями. Це сприяло інтенсивному зростанню кількості наукових публікацій, спрямованих на вивчення даних феноменів.

Емоційний інтелект став предметом психологічного дослідження порівняно недавно завдяки працям зарубіжних дослідників. Вперше цей термін почали використовувати на поч. 1990-х років. Американські психологи П. Селовей і Дж. Мейер застосували його для сукупності позначень ступеня розвитку таких людських якостей, як самосвідомість, самоконтроль, мотивація, уміння ставити себе на місце інших людей, навички роботи з людьми, вміння налагоджувати взаєморозуміння з іншими. За Г.Бреславом [3], вчені наголошують, що вплив емоційних явищ на пізнання регулюється та опосередковується особистістю, що вказує на наявність деякого комплексу індивідуальних здібностей чи рис, що відповідає за те, наскільки вплив емоційних явищ виявиться конструктивним чи деструктивним для поведінки людини. Цей комплекс вони визначили як «емоційний інтелект».

За іншими джерелами вперше про емоційний інтелект заговорив Рувен Бар-Он, визнаний експертом в галузі емоційного інтелекту ще у 1985 році. Він визначає емоційний інтелект як набір некогнітивних здібностей, компетенцій чи навичок, що впливають на здатність людини справлятися із викликами зовнішнього середовища.

Емоційний інтелект, за Г. Гарсковою, – це здатність розуміти відносини особистості, репрезентовані в емоціях, і управляти емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу [5, с. 687]. Згідно з дослідженнями у сфері розвитку емоційного інтелекту, він проявляється в діяльності через 15 компетенцій (професійно важливих якостей): самоповага; емоційна самоусвідомленість;

асертивність; незалежність; самоактуалізація; емпатія; соціальна; міжособистісні відносини; стресовитривалість; контроль імпульсивності; реалістичність; гнучкість; вирішення проблем; оптимізм; щастя; показник загального рівня емоційного інтелекту [11].

Проте, найбільше розповсюдження даний феномен отримав лише у 1995 році завдяки доробкам Д.Гоулмена, який зробив поняття емоційного інтелекту загальноприйнятим. Саме він у книзі «Emotional Inteligence» на матеріалах психологічних досліджень і опитувань довів, що успіх в житті залежить не стільки від логічного інтелекту - IQ, скільки від здібностей управляти своїми емоціями – EQ [8, с. 342]. І наряду із поняттям емоційного інтелекту почав використовувати поняття «емоційна компетентність». Згідно з його визначенням, емоційна компетентність – це здатність усвідомлювати і визнавати власні почуття, а також почуття інших для самомотивації, для управління власними емоціями і в стосунках з іншими. На думку вченого, емоційна компетентність включає дві складові: особистісна компетентність – управління собою (розуміння себе, саморегуляція та мотивація) і соціальна компетентність – встановлення взаємостосунків (емпатія та соціальні навички).

Пізніше поняття «емоційна компетентність» стало використовуватись у психології завдяки публікаціям таких зарубіжних дослідників, як К.Саарні, М. Райнольдс, І. Андрєєва, Е. Яковлева та ін. [1; 2; 9].

Серед дослідників емоційної компетентності немає однозначної думки щодо визначення цього поняття, його змісту, структури, а також чинників, що визначають її розвиток. Різняться і погляди науковців щодо природи даного феномену.

Енциклопедичне визначення емоційної компетентності можна сформулювати як поінформованість в емоційній сфері особистості, як «обізнаність в емоційному світі власному та інших». Тобто, рівень емоційної компетентності може свідчити про цілісність емоційного життя.

Аналіз наукових джерел з проблеми дослідження показав, що у психологічній науці використовується низка термінів, пов'язаних з

поняттями «емоційний інтелект» та «емоційна компетентність», зокрема такі: «емоційна розумність» (Е.Л.Носенко), «емоційне самоусвідомлення» (О.І.Власова), «емоційне мислення» (О.К.Тихомиров), «емоційна грамотність» (К. Стайнер), «емоційна обдарованість», «емоційна культура», «емоційна зрілість».

Транзактний аналітик К. Стайнер запропонував концепцію «емоційної грамотності», яку він пов'язує з системою здібностей і життєвих умінь, передусім здатності розуміти власні емоції, слухати інших та співчувати їхнім емоціям, продуктивно висловлювати їх [14, с. 100-103].

Культуру емоцій розглядає вітчизняний психолог В. Семиченко і виділяє такі її ознаки, як: доцільність прояву емоцій, тобто певне функціональне призначення; доречність, тобто відповідність емоції ситуації в цілому, враховуючи соціальне оточення; помірність, природність та відповідність прийнятим нормам [12, 26]. На думку ряду авторів (Поліщук В.М., Рибалка В.В., Санникова О.П.) емоційна культура визначається умінням індивіда сприймати та емоційно відчувати навколишній світ.

Проблема емоційної зрілості особистості розглядалася у вітчизняній і зарубіжній психології та психотерапії (О.Я.Чебикін, О.С.Алборова, Д.Абрахамсен, Дж. Майер та ін.). В цілому емоційна зрілість розглядається як інтегрована якість особистості, яка відображає оптимальний розвиток емоційної сфери на рівні адекватності емоційного реагування в певних соціокультурних і внутрішньоособистісних умовах; характеризується переважанням позитивного знаку емоційної активності й реактивності людини при взаємодії з внутрішнім і зовнішнім світом. Вона є необхідним компонентом побудови успішної професійної діяльності, гармонійних міжособистісних стосунків, досягнення цілісності особистості, підтримки психічного й фізичного здоров'я.

Таким чином, емоційна компетентність передбачає цілісний та прогресивний розвиток емоційної сфери особистості і представляє собою набір знань, вмінь та навичок, які дозволяють адекватно діяти на основі обробки всієї інформації; вона збагачує досвід особистості,

сприяє швидкому аналізу емоціогенних ситуацій, виступає умовою успішності людини у всіх сферах життя, відображає емоційну зрілість особистості, об'єднуючи в собі емоційні, інтелектуальні і регулятивні складові психіки. В цілому, порушена проблема, незважаючи на її величезну значущість, поки що залишається недостатньо дослідженою у теоретичному плані і потребує подальшого наукового вивчення та обґрунтування.

Список використаних джерел:

1. Андреева И.Н. Развитие эмоциональной компетентности педагогов/И.Н.Андреева// Психология образования сегодня: теория и практика. Материалы Международной науч.-практ.конф. – Минск, 2003. – С.166-168.
2. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена / Вопросы психологии. – 2006. - № 3. – С.78-86.
3. Бреслав Г.М. Психология эмоций. – М., 2007. – 544 с.
4. Изард К. Эмоции человека/К. Изард. – М., 1980. – 440 с.
5. Ильин Е. П. Эмоции и чувства. - СПб: Питер, 2002. – 752 с.
6. Искандерова Ф.В. Эмоциональный интеллект как основа межличностного взаимодействия// Вестник КАСУ. – Выпуск: Образовательные технологии. - №1. – 2006. – С. 130-134.
7. Лазуренко О.О. Емоції і їх значення в життєдіяльності людини. – К., 1997. – 60 с.
8. Либин А. В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций. 2 изд.-М.: Смысл; Per Se, 2000. – 549 с.
9. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М., 1996. – 308 с.
10. Менеджмент и кадры: психология управления, соционика и социология: журнал № 8 (68), 2008. – 54 с.
11. Програма семінару «Тренінг EQ» Університету економіки і права «Крок» (WWW документ). URL [http:// www.kadry.itop.net](http://www.kadry.itop.net).
12. Семиченко В.А. Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів вузу: навч-метод.посібник. – Хмельницький, 2001. – 254 с.
13. Филатова О. Эмоциональный интеллект как показатель целостного развития личности // Персонал, № 5, 2000. – 243 с.

14. Bar-On R. Emotional intelligence/ Emotional quotient inventory. – Toronto, 1997.
15. Goleman D. Emotional intelligence. - New York, 1995. – 352 p.
16. Mayer J.D., Salovey P. The Intelligence of emotional Intelligence // Intelligence. – V.17. - №4. – P.433-442.

Маричева А.В.

к. психол. н., доцент,

Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского

ЭВРИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ МЕТОДОВ ГЛУБИННО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО И ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СУБЪЕКТА В ПСИХОТЕРАПИИ

Глубинно-ориентированная психотерапия основывается на анализе субъективной картины мира, представляя собой науку о субъективном и субъектном в человеческом существе. Психотерапевтическая теория и практика через анализ субъективных репрезентаций внутреннего мира человека как личности и индивидуальности находит основу реализации его самоидентичности и аутентичности в форме специфической психологической структуры субъектности последнего [4]. В последние десятилетия в рамках отечественной Украинской психологической науки активно развивается субъектный подход, методологическую ценность которого для психотерапевтической практики трудно переоценить.

Проблема субъекта неоднократно поднималась в работах классических (Гераклит, Демокрит, Сократ, Аристотель, Р. Декарт, Б. Спиноза, У. Вольтер, Ж.Ж. Руссо, И. Кант, И.-Г. Фихте, Г.В. Ф.Гегель, Ф. Ницше, К. Маркс, М. Хайдеггер) и современных мыслителей [3]. Рассмотрению сознательных и бессознательных

аспектов формирования, развития и функционирования субъектности посвящены многие научные психологические монографии и статьи (Н. С. Автономова, С. Д. Максименко, В.А. Татенко, Н.Ф. Калина, З.С. Карпенко) [2]. Бессознательные механизмы функционирования субъекта и места и роли языка в данном функционировании представлены в работах зарубежных глубинных психологов, разнообразных направлений данной парадигмы (Л. Бинсвангер, Ж. Делез, Ю. Кристева, М. Кляйн, Ж. Лакан, Г.С. Салливан, З. Фрейд, А. Фрейд, К.Г. Юнг) [4]. О психологических и лингвистических методах исследования внутреннего опыта субъекта, задействованного в построении субъективной картины мира, писали как отечественные, так и зарубежные психолингвисты, лингвисты и семиотики (К. Шеннон, Ч. Осгуд, Дж. Миллер, Н. Хомский, А.С. Лурия, А.А. Леонтьев, В.И. Батов, Ю.А. Сорокин, Т.Н. Ушакова)[4].

Однако, несмотря на относительную проработанность отдельных аспектов проблемы функционирования субъекта и его субъектности, способов психотерапевтической коррекции нарушений в формировании и функционировании субъекта и его субъектности в современной Украине очень мало. Также, отсутствуют комплексные исследования взаимосвязи механизмов семиозиса (процесса смысло- и знако-порождения) у субъекта, бессознательных механизмов функционирования человека как субъекта и формирования специфических черт его субъектности.

Мы провели комплексное психологическое исследование того, каким образом влияют бессознательные механизмы функционирования субъекта на формирование типологических особенностей его субъектности и на реализацию субъектной активности личности, и какой в этом влиянии вклад психолингвистических особенностей его бессознательного семиозиса, которые необходимо учитывать в психотерапевтическом процессе. Такое исследование взаимосвязи использования субъектом языковых средств артикуляции своего внутреннего опыта и особенностей функционирования бессознательных механизмов

обладает неоспоримой актуальностью, так как позволяет более качественно прогнозировать результаты психотерапевтической помощи и управлять ходом психотерапевтического процесса.

Это отразилось в создании психодиагностического аппарата, разработка и апробация которого позволила вывести психологическое исследование глубинных оснований функционирования субъекта в психотерапии на более высокий уровень верификации психологического знания о глубинных основаниях личности, субъектности и индивидуальности. Разработанный психодиагностический и психотерапевтический аппарат позволяет верифицировать адекватность и эффективность применяемых психотерапевтических процедур и техник целям психотерапии.

Для эмпирического подтверждения эффективности разработанного нами диагностико-терапевтического комплекса психолингвистического анализа функционирования субъекта в психотерапии мы провели терапевтическую работу с 50 анализантами, длительность работы с каждым определялась индивидуально на основании выраженности невротической симптоматики и тяжести нарушения, лежащего в ее основе, и составила от трех до восемнадцати месяцев в среднем.

На первой и завершающей терапевтической сессии проводился психодиагностический срез при помощи специально разработанной методики спектра металогичности дискурса. Это позволило в дальнейшем определить факт наличия либо отсутствия изменений уровня развития спектра металогичности дискурса субъекта как количественно, так и качественно (имеется ввиду показатель выраженности допущения использования в речи определенного вида лингвистического тропа, соответствующего дисфункциональной либо компенсаторной работе определенного бессознательного защитного механизма).

Семантический интеграл «Спектр металогичности дискурса субъекта» (СМД) представляет собой проективный тест, содержащий в себе 22 вербальных конструкта, описывающие одно и то же явление,

о котором можно было бы сказать различными способами, не меняя сути определения явления. Вербальные конструкции, созданные посредством двадцати лингвистических тропов и их сочетаний, соответствующих двадцати двум механизмам психологической защиты, были организованы в методику, в которой предлагается оценить соответствие стилю вербальных выражений, употребляемых субъектом в повседневной речи.

Мы увидели, что срез на заключительной сессии показывает увеличение спектра металогичности дискурса анализантов. Значения Т-критерия Вилкоксона, подтверждающие статистическую достоверность изменения показателей спектра металогичности дискурса, представлены в таблице 1.1.

Таблица 1.1

Значения Т-критерия Вилкоксона, подтверждающие статистическую достоверность изменения показателей спектра металогичности дискурса у испытуемых выборки В в результате применения к ним диагностико-терапевтического комплекса психолингвистического анализа функционирования субъекта в психотерапии

Wilcoxon Matched Pairs Test	Значения Т-критерия Вилкоксона			
	Valid N	T	Z	p-level
СМД_ДО & СМД_ПОСЛЕ	50	0	6,153965	0,001

Таким образом, мы видим изменения спектра металогичности дискурса субъекта в процессе психотерапии при высоком уровне значимости полученных результатов ($p < 0,01$). Эмпирическое доказательство эффективности методов глубинно-психологического и психолингвистического исследования функционирования субъекта в психотерапии свидетельствует об их эвристическом потенциале терапии нарушений психического функционирования субъекта, а также открывает новые горизонты доказательства

валидности результатов исследования лингвистических коррелятов феноменологии бессознательного субъекта.

Список использованных источников:

1. Гадамер Х.-Г. Герменевтика и деконструкция / Под ред. Штегмайера В., Маркова Б. В. СПб., 1999. - С. 202 - 242.

2. Ленглер О. А. Субъектность человека: психолого-педагогические основы [Текст] / О. А. Ленглер // Молодой ученый. – 2012. – №11. – С. 440-442.

3. Мареев С. Мареева Е. История философии (общий курс) // М.: Академический Проект, 2004. – 880 с.

4. Маричева А.В. Эвристический потенциал методов глубинно-психологического и психолингвистического исследования феноменологии субъектности: методологические параметры глубинно-лингвистического анализа субъекта. // Проблемы сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. :Зб. Статей-Ялта, РВВ КГУ, 2011.- Вип.34. – Ч.1.- С.143-149

Щеглов М.А.

студент,

Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского

ТИПОЛОГИЯ ПРОЦЕССА ИНДИВИДУАЦИИ

Индивидуация – это процесс дифференциации индивида от других людей при сохранении живой связи с ними и постепенное, поэтапное достижение индивидом целостности и неделимости, т. е. Самости.

Не смотря на многочисленные просьбы учеников и сторонников, за все время существования аналитической психологии К. Г. Юнг не создал никаких типологий процесса

індивідуації. Матеріал, добытий Юнгом о росте и развитии личности, настолько обширен и разобщен, что едва ли возможно создать типологию індивідуації, которая охватила бы всесторонне и полно все аспекты и нюансы расширения сознания – процесса, который длится в течении всей жизни. Однако в работах мэтра и находятся зачатки возможных будущих классификаций, и имплицитно содержится система конструкторов, структурирующая аналитическую психологию в целом, что дает возможность создать типологию, позволяющую обобщить основные сферы развития личности. Кроме этого, в аналитической психологии накопилось достаточно конкретного материала о проявлении личного и коллективного бессознательного, рождении и развитии сознания, роли Эго в развитии личности, функционировании отдельных эктопсихических функций, который позволяет выстроить не только целостное представление о личности, но и понимание динамики взаимодействия сознательного и бессознательного как в отдельных и конкретных ситуациях, так и в течении всей жизни.

Предлагаемая типология процесса индивидуации строиться на 4 конструкторах: гармоничный – дисгармоничный, здоровый – невротичный, быстрый – медленный, субъективная ступень – объективная ступень, каждый из которых отражает определенные психологические параметры. Так конструктор гармоничный – дисгармоничный отражает системные отношения развития функций сознания и последовательное, постепенное функционирование Эго при адаптации к внешнему и внутреннему мирам. Если следующий конструктор показывает системное функционирование функций сознания и его центра, то конструктор здоровый – невротичный напротив показывает четкость границ Я. Эго никогда не будет полноценно функционировать, если оно четко не различает себя от архетипа, что неизбежно приведет к инфляции сознания, и в итоге к неадекватному отношению, как себе, так и к другим людям. Саму скорость развития по схеме: образование Персоны, потом ее демонтаж и осознание Тени, затем разбирательство с Анимой/Анимусом, встреча с Мана-личностью/Хтонической

матерью и достижение Самости, определяется по конструкту быстрый – медленный. Скорость процесса индивидуации зависит от огромного количества переменных, однако выделяют три основных и самых главные: интеллект, моральная гибкость и сила Эго. Процесс личного роста будет протекать относительно быстро, если все три качества не только присутствуют, но развиваются в процессе онтогенеза. До какой степени достиг процесс индивидуации, отображается при помощи конструкта объективная степень – субъективная степень.

Предлагаемая типология включает 16 типов, которые образуются из всех возможных сочетаний обоих полюсов конструкта между собой.

Таблица типологии индивидуации

Гармоничный Здоровый Быстрый Объективная ст.	Гармоничный Здоровый Быстрый Субъективная ст.	Гармоничный Здоровый Медленный Объективная ст.	Гармоничный Невротический Быстрый Объективная ст.
Дисгармоничный Здоровый Быстрый Объективная ст.	Дисгармоничный Невротический Быстрый Объективная ст.	Гармоничный Невротический Медленный Объективная ст.	Гармоничный Здоровый Медленный Субъективная ст.
Дисгармоничный Здоровый Медленный Субъективная ст.	Гармоничный Невротическая Быстрый Субъективная ст.	Дисгармоничный Здоровый Быстрый Объективная ст.	Результативная Невротическая Медленный Объективная ст.
Дисгармоничный Невротическая Быстрый Субъективная ст.	Дисгармоничный Здоровый Медленный Субъективная ст.	Гармоничный Невротическая Медленный Субъективная ст.	Дисгармоничный Невротическая Медленный Субъективная ст.

Возможность обобщения основных сфер развития личности через использование выделенных выше конструктов и способность

рассматривать личность в целом позволяет создать типологию индивидуации, имеющую ценность в следующих областях:

- *научно-исследовательская*: возможность получать данные о процессе развития основных сфер личности, что позволяет видеть картину самореализации личности в целом и соотносить эти данные с наличием или отсутствием определенных качеств и способностей, а также отслеживать причинные связи между событиями внутреннего и внешнего мира и раскрытием или, напротив, стагнацией развития;

- *психотерапевтическая*: типология процесса индивидуации позволяет определить основные тенденции в развитии, стороны личности, на которые можно положиться в ходе глубинного терапевтического вмешательства и, собственно, проблемные сферы, характерные сложности и нюансы работы с определенным типом клиентов;

- *консультативная*: типология процесса индивидуации позволяет не только сэкономить время на диагностировании клиента, но также может показать характерные трудности адаптации как к внешнему, так и внутреннему миру, и, кроме того, дает возможность наметить адекватные выходы из проблемных ситуаций, которые складываются из-за определенных психологических трудностей адаптации. Так же типология позволяет выделить причины того почему люди по-разному реагируют на кризис среднего возраста и донести эти причины до клиента;

- *учебно-воспитательная*: на сегодняшний день ни для кого не секрет, что каждый ученик требует к себе индивидуального подхода в обучении. Несмотря на то, что фокус аналитической психологии находится на второй половине жизни, она может быть поставлена на службу высокого идеала просветления и передачи культурного наследия следующему поколению. Определение типа индивидуации у школьника имеет эвристический потенциал в определении его реакции на ту или иную методику и позволяет выстроить такую

стратегію обучения, которая будет лучше всего отвечать интеллектуальным возможностям и уровню самосознания.

Таким образом типология процесса индивидуации имеет широкий спектр практического применения: начиная от учебно-воспитательной и заканчивая научно-исследовательской сферой, а также обширным эвристическим потенциалом, что открывает новые горизонты для психологических исследований и практики.

Дальнейшее развитие и исследование типологии процесса индивидуации имеет перспективы в обнаружении механизмов образования того или иного типа индивидуации, а также выделении структур личности, присущих данному типу.

Список использованных источников:

1. Калин В. К. Психология воли : сб. науч. тр. / В. К. Калин ; науч. ред. проф. Н. Ф. Калина. – Симферополь, 2001. – 208 с.
2. Франселла Ф., Баннистер Д. Ф 83 Новый метод исследования личности: Руководство по репертуарным личностным методикам: Пер. с англ./Общ. ред. и предисл. Ю. М. Забродина и В. И. Похилько.— М.: Прогресс, 1987.— 236 с: ил.
3. Юнг К. Г. Психология бессознательного/ Пер. с англ. – Издание 2-е., М.: «Когито-Центр», 2010. – 352 с.
4. Юнг К. Г. Структура и динами психического / Пер. с англ. – М.: «Когито-Центр», 2008. – 480 с.
5. Юнг К. Г. Эон: Исследования о символике самости / Пер. с нем. В.М. Бакусева. – М.: Академический Проект, 2009. – 340 с.
6. Jung, Carl Gustav. Psychology Types. Collected Works, vol. 6. (Alternative source: Translation by H. Godwin Baynes. London and New York, 1923.)
7. Kelly G. A. (1955). «The Psychology of Personal Constructs», Vols 1 and 2. Norton, New York.

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ, ПСИХОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Дмитренко О.Ю.

здобувач,

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського

ТИП ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК ФЕНОМЕН, ЩО ДЕТЕРМІНУЄ РІВЕНЬ ПЕРЕЖИВАННЯ САМОТНОСТІ ТА САМООЦІНКИ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Актуальність. Серед великої кількості ролей, що їх засвоює людина, для нормальної соціалізації особистості велике значення мають статеві та гендерні ролі. Актуальність даної проблеми також полягає у тому, що особистість студента – особистість, яка розвивається і змінюється. Важливим аспектом особистості студента є гендерна приналежність. Це обумовлює життєвий вибір, стиль поведінки, та, зрештою, і саму роль, відведену суспільством.

Мета: визначити тип гендерної ідентичності молоді (чоловіків і жінок) та емпірично дослідити взаємозв'язок типу гендерної ідентичності із переживанням самотності та самооцінки.

Методика та організація дослідження. Дослідження проводилося за допомогою опитувальника С. Бем [2, с. 234], методики діагностики рівня суб'єктивного переживання самотності Д. Рассела і М. Фергюсона [1, с. 77], опитувальника на визначення рівня самооцінки С. В. Ковальова [3, с. 19]. Тестування проводилося серед студенток факультету психології Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, серед студентів на факультетів обслуговування залізничних доріг та транспорту

Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту. Загальна кількість респондентів - 300 студентів віком від 18 до 22 років.

Для вирішення поставлених цілей нашої роботи ми використали метод дисперсійного аналізу з використанням комп'ютерної програми SPSS.

Нашою метою було виявлення статистично достовірних відмінностей за показниками самотності, самооцінки серед студенток та студентів різних типів гендерної ідентичності ми. У результаті дослідження були отримані наступні дані.

Таблиця 1

**Прояв суб'єктивного переживання самотності,
рівня самооцінки та депресивного стану в залежності
від типу гендерної ідентичності жінок**

Джерело	Залежна змінна	Сума квадратів типу III	ст. св.	Середній квадрат	F	Знач.
GenType	Рівень суб'єктивного переживання самотності	643,857	3	214,619	3,638	,014
	Рівень самооцінки	2821,655	3	940,552	5,606	,001

Багатомірні критерії^{c,d}

Оцінка ефектів міжгрупових факторів

У таблиці представлені результати дисперсійного аналізу нашого дослідження, які показали, що дійсно існують статистично достовірні відмінності у переживанні самотності в різних типах гендерної ідентичності серед жінок, оскільки за показником самотність значимості $p = 0,014$, при $p \leq 0,05$, існування такої відмінності підтвердили результати аналізу за рівнем самооцінки $p = 0,001$, при $p \leq 0,05$. Серед студенток різних типів гендерної ідентичності за показником прояв депресивних станів статистично значимих відмінностей виявлено не було $p = 0,91$, при $p \leq 0,05$.

А отже, можна зробити висновок, що суб'єктивне переживання самотності та рівень самооцінки залежить від типу гендерної ідентичності жінок.

Далі представлені результати дисперсійного аналізу респондентів чоловічої статі.

Таблиця 2

**Прояв суб'єктивного переживання самотності,
рівня самооцінки та депресивного стану в залежності
від типу гендерної ідентичності чоловіків**

Джерело	Залежна змінна	Сума квадратів в типу III	ст.св.	Середній квадрат	F	Знач.
GenType	Рівень суб'єктивного переживання самотності	1338,565	3	446,188	5,704	,001
	Рівень самооцінки	1549,529	3	516,510	2,335	,076

Багатомірні критерії^{c,d}

Оцінка ефектів міжгрупових факторів^d

За результатами дисперсійного аналізу серед чоловіків спостерігається дещо інша тенденція, ми виявили статистично значущі відмінності у переживанні самотності, оскільки $p = 0,001$, при $p \leq 0,05$, а ось за рівнем самооцінки значимих відмінностей виявлено не було, оскільки $p = 0,076$, при $p \leq 0,05$.

Отже було виявлено, що тип гендерної ідентичності чоловіків пов'язаний з особливістю їх переживання самотності, а ось рівень самооцінки не пов'язаний з типом гендерної ідентичності студентів.

Як ми бачимо, результати серед жінок і чоловіків дещо відрізняються. Спільним для обох статей стає твердження, що рівень суб'єктивного переживання самотності відмінний серед представників різних типів гендерної ідентичності. Особливістю є те, що для жінок характерна відмінність рівня самооцінки серед

різних типів гендерної ідентичності, а серед чоловіків рівень самооцінки не залежить від типу гендерної ідентичності.

У своєму дослідженні ми також зробили статистичний аналіз за «рівень суб'єктивного переживання самотності», «рівень самооцінки» серед всіх респондентів (N=300), і отримали цікаві результати, які представлені у таблиці.

Таблиця 3

Прояв суб'єктивного переживання самотності, рівня самооцінки в залежності від типу гендерної ідентичності та статі

Джерело	Залежна змінна	Сумма квадратів типу III	ст.с в.	Средній квадрат	F	Знач.
Gender	Рівень суб'єктивного переживання самотності	24,927	1	24,927	,363	,547
	Рівень самооцінки	47,254	1	47,254	,243	,622
GenType	Рівень суб'єктивного переживання самотності	1140,643	3	380,214	5,542	,001
	Рівень самооцінки	2704,012	3	901,337	4,635	,003

Багатомірні критерії^{c,d}

Оцінка ефектів міжгрупових факторів

За результатами дисперсійного аналізу ми можемо зробити наступний висновок. На даній вибірці не було виявлено різниці у переживанні досліджуваних нами феноменів (суб'єктивного переживання самотності, рівні самооцінки) саме за статевою приналежністю, оскільки за «рівнем суб'єктивного переживання

самотності» значення $p = 0,547$ (при $p \leq 0,05$), за «рівнем самооцінки» $p = 0,622$ (при $p \leq 0,05$). Натомість, ми виявили, що за даними змінними існують відмінності, які залежать від гендерної ідентичності респондентів. Так, за «рівнем суб'єктивного переживання самотності» значення $p = 0,001$ (при $p \leq 0,05$), за «рівнем самооцінки» $p = 0,003$ (при $p \leq 0,05$).

Отже, у результаті статистичного аналізу ми отримали нову у гендерній психології закономірність, що справді існує статистично значима відмінність за вищезазначеними феноменами, пов'язана з типом гендерної ідентичності людини, а не з її статевою приналежністю. Так, можемо припустити, що для особистості тип гендерної ідентичності є більш психологічно значимим, ніж стать.

Даний результат ще раз підкреслює і доводить важливість типу гендерної ідентичності особистості поряд з іншими психологічними феноменами. Знижується значимість статі людини, у прояві певних психологічних характеристик не так важливо чоловік чи жінка, на перше місце виходить тип гендерної ідентичності. На нашу думку, реальна сучасна життєва ситуація є правдивим відображенням отриманих нами статистичних результатів, адже жінки давно виконують функції чоловіків, а чоловіки частіше демонструють якості характерні для жіночої статі.

Отже, емпіричне дослідження довело, що справді існує статистично значима відмінність у переживанні самотності, рівні самооцінки сучасної молоді, що пов'язане з типом гендерної ідентичності людини, а не її статевою приналежністю. Таким чином, ми побачимо, що гендерна ідентичність є важливою, можливо, навіть найістотнішою характеристикою людини, яка пов'язана з іншими важливими психічними процесами і без якої вона не може існувати як свідомо автономна особистість.

Список використаних джерел:

1. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. [учебное пособие] / Д.Я. Райгородский. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2002. – 672с.

2. Практикум по гендерной психологии / под. ред. И. С. Клециной. – СПб.: Питер, 2002. – 478с.

3. Шайгородский Ю.Ж. Точка отсчета: Методики личностной и социально-психологической диагностики учителя / Ю.Ж. Шайгородский. – Омск. Обл. ассоц. «Интеллектика», 1992. – 37с.

Раєвська Я.М.

к. психол. н., асистент,

*Кам'янець-Подільський національний університет
імені Івана Огієнко*

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ЯК ЗАСІБ ДОЛАННЯ ЖИТТЄВИХ ТРУДНОЩІВ І ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛІЗАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІТЕЙ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

У статті визначені основні напрямки соціальної допомоги і відновлення соціалізаційного потенціалу дітей трудових мігрантів. Розкрито сфери соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів – сімейна соціалізація, шкільна соціалізація й соціалізація за місцем проживання або знаходження. Надано низку рекомендацій для забезпечення ефективною соціальною допомогою дітям транскордонних трудових мігрантів в українських умовах.

Ключові слова: трудові мігранти, соціальна допомога, соціальна соціалізація, шкільна соціалізація, соціалізація за місцем проживання або знаходження, консультування, інформування, тренінг, інтервенція.

Виникнення специфічних життєвих труднощів у процесі соціалізації дітей транскордонних трудових мігрантів вимагають здійснення корекції цього процесу, яке можна забезпечити шляхом надання соціальної допомоги дітям, які її потребують. Факт надання такої допомоги на сьогодні уможливлується завдяки тому, що

соціальні служби й різні соціально-педагогічні інститути поступово займають у такому складному процесі, як соціалізація особистості, своя нішу [4].

Безпосереднім негативним демографічним наслідком транскордонної трудової міграції для України є руйнація звичних сімейних стосунків, внаслідок чого в дітей із таких сімей виникають специфічні життєві труднощі – як один із загальних негативних наслідків суспільного феномену трудової міграції.

Метою статті є визначення напрямків соціальної допомоги і відновлення соціалізаційного потенціалу дітей трудових мігрантів.

Соціальну допомогу дітям транскордонних трудових мігрантів ми відокремили від соціальної підтримки, яку надають близькі, родичі, друзі тощо і яка полягає переважно у відновленні віри у власні сили, в можливість зайняти гідне місце в соціумі через реалізацію зовнішніх копінг-ресурсів. Соціальна допомога в широкому сенсі передбачає надання найрізноманітніших соціальних послуг інформативного, консультативного, тренувального, реабілітаційного тощо характеру; її види відповідають напрямкам соціальної роботи. Така допомога має здійснюватися в рамках підходу «допомога для самопомоги» (термін І. Трубавіної) [7], щоб покращити соціальну безпеку дітей транскордонних трудових мігрантів, зберегти або відновити їхній соціалізаційний потенціал, підтримати соціальну реінтеграцію, застосовуючи при цьому широкий діапазон взаємодоповнюючих та альтернативних методів.

У широкому розумінні соціальна робота з дітьми транскордонних трудових мігрантів повинна бути спрямована на комплексне розв'язання соціальних проблем сімей трудових мігрантів, а її складовою має бути соціальний супровід кожної дитини, без якого вона не здатна подолати особисті життєві труднощі. Основу її змісту мають складати успішна соціалізація та особистісна самореалізація кожної дитини в суспільстві, а не декларативне позбавлення держави конкретної соціальної проблеми. Традиційно основний тягар соціальної роботи з дітьми із

проблемних сімей, у т. ч. дітьми трудових мігрантів, покладаються на центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, персонально – на соціальних працівників.

Аналіз проблеми дозволив нам виокремити три сфери соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів – сімейна соціалізація, шкільна соціалізація й соціалізація за місцем проживання або знаходження.

Основними напрямками реалізації допомоги в цих сферах мають бути психолого-педагогічний, освітній та посередницький. Кожна з цих сфер і напрямів вимагає застосування певних видів соціально-педагогічної діяльності (діагностика, профілактика сімейних відносин, реабілітаційна робота тощо).

Соціальний супровід (патронаж) як один із напрямів соціальної роботи передбачає здійснення соціальними службами системного обліку дітей транскордонних трудових мігрантів, постійного догляду за умовами життєдіяльності, моральним, психічним і фізичним станом тих, хто опинився у складних життєвих ситуаціях, систематичних і комплексних заходів, спрямованих на долання труднощів і різних видів залежностей, які завдають шкоди психічному здоров'ю дітей і гальмують процеси соціалізації.

Соціальний працівник у контексті допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів – посередник між дитиною, її соціалізаційними потребами, сім'єю, малою групою, оточенням, суспільством у цілому. Він доносить до сімей трудових мігрантів або їхніх окремих членів сформовані соціальні запити й робить для них доступними необхідні форми соціальної допомоги, доводячи зацікавленість суспільства в нормалізації процесів соціалізації кожної дитини; з огляду на це важливим напрямом соціальної роботи є посередницька діяльність. Її конкретний зміст полягає насамперед у пошуку суб'єктів, здатних надати дитині необхідну допомогу й підтримку.

На базі навчальних закладів соціальні працівники можуть проводити тренінги, диспути, години спілкування, індивідуальні та групові консультації; важливо запроваджувати роботу правознавчих

клубів, активніше залучати дітей транскордонних трудових мігрантів до участі в загальношкільних заходах, проводити за необхідності психокорекційні заняття. З метою формування позитивного досвіду розв'язання проблем ми пропонуємо створювати ініціативні різновікові дитячі й підліткові об'єднання на кшталт клубів за інтересами, більшість яких склали б діти транскордонних трудових мігрантів; основою їхнього функціонування має стати, крім іншого, залучення до проектування й керівництва соціальними програмами й акціями на різних рівнях (сім'ї, навчального закладу, мікрорайону тощо).

Новаторство таких об'єднань полягає у взаємній підтримці й допомозі дітей транскордонних трудових мігрантів, а також інших дітей один одному. Діяльність таких об'єднань може бути використано і для подолання перешкод на шляху успішного навчання через групову організацію роботи над окремими дисциплінами, підвищення пізнавальної мотивації завдяки тісному спілкуванню з дітьми, мотивація до навчання яких є високою.

Для виховання почуття відповідальності в дитини, яке необхідне для підвищення здатності самостійно долати життєві труднощі, в рамках діяльності таких об'єднань на дітей трудових мігрантів можуть бути покладені організаторські функції, виконання яких вимагає певних навичок (планування роботи, розподілу обов'язків, надання доручень, контроль за їхнім виконанням), а також функції управління колективом однолітків.

Іншою сферою соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів виступає соціалізація за місцем проживання або знаходження. На ліквідацію соціалізаційних бар'єрів, пов'язаних із цією сферою, спрямована передусім робота в соціальному оточенні дитини. При такій роботі важливо виявити характер неформального мікросередовища, що здійснює на дитину найбільший соціалізуючий вплив; якщо мікросередовище характеризується репродуктивними чи деструктивними способами самореалізації дітей і підлітків, перед соціальним працівником постає завдання винайти в ньому нові можливості для продуктивної самореалізації (наприклад, через

залучення до спільних заходів, акцій, пов'язаних з певною діяльністю чи дозвіллям). З огляду на це середовище виступає повноцінним об'єктом соціальної роботи, так само як і безпосередньо дитина, на яку воно впливає. Осередками такої роботи можуть стати центри соціально-психологічної допомоги, де діти транскордонних трудових мігрантів мали би змогу займатися в гуртках, проводити години дозвілля, отримувати необхідну інформація, психологічну підтримку.

Для забезпечення ефективної соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів в українських умовах ми пропонуємо низку рекомендацій. На наш погляд, доцільним є створення при центрах соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді на обласному, районному і міському рівнях структурних підрозділів, які відповідали б за надання соціальної допомоги сім'ям транскордонних трудових мігрантів, і забезпечення їх кваліфікованими фахівцями. Діяльність таких підрозділів повинна супроводжуватися професійною інформаційною та психологічною підтримкою. У соціальній роботі необхідно поєднувати особистісний, диференційований, статтевіковий, індивідуальний підходи. Слід постійно забезпечувати наявність, з одного боку, установки на необхідність надання індивідуальної допомоги в соціальних працівників, з іншого – готовність отримувати таку допомогу в дітей. Для комплексного здійснення соціальної допомоги дітям транскордонних трудових мігрантів необхідно розширити висвітлення проблем сімей трудових мігрантів у ЗМІ, об'єднати зусилля налагодити дієві схеми тісної співпраці відповідних соціальних служб, закладів освіти, батьків та осіб, які їх тимчасово замінюють, служб у справах дітей, громадських і релігійних організацій та волонтерів, а також самих дітей, які потребують соціальної допомоги.

Список використаних джерел:

1. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості / О. Ф. Бондаренко. – Харків: Фоліо, 1996. – 237 с.

2. Вачков И. В. Окна в мир тренинга. Методологические основы субъективного подхода к групповой работе / И. В. Вачков, С. Д. Дерёбо. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.

3. Добренъков В. И. Фундаментальная социология / В. И. Добренъков, А. И. Кравченко. – В 15-и т. – Т. 8: Социализация и образование. – М.: ИНФРА-М, 2005. – 1040 с.

4. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації / За заг. ред. І. Д. Зверєва. – К.: Фенікс, 2007. – 528 с.

5. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників соціальних служб для молоді / За ред. А. Я. Ходорчук. – Ч. 4. – К.: ДЦССМ, 2003. – 272 с.

6. Стан виконання державної програми протидії торгівлі людьми на період до 2010 р. в Україні: результати моніторингу за 2007-2008 рр. / Заг. ред. К. Б. Левченко / Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна». – К.: Україна, 2009. – 72 с.

7. Трубавіна І. М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: дисертація на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.05 – соціальна педагогіка / Ірина Миколаївна Трубавіна. – Луганськ: Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, 2009.

ЮРИДИЧНА ТА ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

Моисеев А.В.

студент,

Калужский государственный университет имени К.Э. Циолковского

ОСОБЕННОСТИ КОМПЛЕКСНЫХ ЭКСПЕРТНЫХ ЭКСПЕРТИЗ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР С ПРИЗНАКАМИ КСЕНОФОБИИ

Наиболее актуальными становятся новые виды судебных экспертизы по делам о публичных призывах к осуществлению экстремистской деятельности (ст. 280 УК РФ) и возбуждении вражды и ненависти, унижении человеческого достоинства (ст. 282 УК РФ) [4]. Одним из таких видов является судебно-психологическая экспертиза (СПЭ) по делам и материалам о возбуждении национальной, расовой или религиозной вражды [3].

Для начала разграничим понятия экстремизм (экстремистская деятельность) и ксенофобия. Кроз М.В. и Ратинова Н.А. определяют ксенофобию как негативное, эмоционально насыщенное, иррациональное отношение субъекта к определенным человеческим общностям и их отдельным представителям. Ксенофобия проявляется в соответствующих социальных установках субъекта, предрассудках и предубеждениях, социальных стереотипах, а также в его мировоззрении в целом [1]. С точки зрения закона экстремизм (экстремистская деятельность) – это деятельность общественных и религиозных объединений, либо иных организаций, либо средств массовой информации, либо физических лиц по планированию, организации, подготовке и совершению действий, направленных на

возбуждение расовой, национальной или религиозной розни, социальной розни, связанной с насилием или призывами к насилию и т.п. [5].

Таким образом, ключевым моментом в понятии ксенофобия является идея, мировоззрение, а в понятии экстремизм – действие, деятельность. Если в объекте исследования, который представлен в виде, например, аудиокниги или кинофильма, присутствуют психологические признаки ксенофобии, то распространение (продажа) данной аудиокниги (кинофильма) будет являться экстремистской деятельностью.

Проблемным аспектом СПЭ по делам и материалам о возбуждении национальной, расовой или религиозной вражды является разнообразие объектов исследования. Южанинова А.Л. отмечает, что существует завуалированность экстремистского материала, которое выражается в публичных выступлениях, печатных и иных материалах [6]. Примером иных материалов (носителей), о которых идет речь, могут являться компьютерные игры. Учитывая наличие мультимедиа во многих из них, а также существование онлайн-игр, они обладают такими же преимуществами для выражения и распространения идей ксенофобского характера, что и всемирная сеть Интернет: лёгкий доступ, активность, групповой характер, мультимедийность, открытость и обширность, анонимность [2].

Доступ ограничивается только материальным благосостоянием индивида (покупка игры и наличие интернета по необходимости). Активность понимается как включенность индивида в игровой процесс, который содержит ксенофобские идеи. Групповой характер определяется групповым давлением и взаимодействием в режиме мультимедиа или онлайн-играх. Мультимедийность характеризуется современными возможностями компьютерной графики и акустики. Критерий открытость и обширность относятся только к онлайн-играм или играм с режимом мультимедиа. Анонимность игрока обеспечивается возможностью создания никнейма персонажа, отличающегося от настоящего имени.

Рядом ученых установлено, что при анализе потенциально экстремистского материала необходимо использовать познания нескольких специалистов [3; 4; 6]. Чаще всего совместно работают эксперт-психолог и эксперт-лингвист. Соответственно, в данном случае назначается комплексная судебная психолого-лингвистическая экспертиза (КСПЛЭ) по делам и материалам о возбуждении национальной, расовой или религиозной вражды. Секераж Т.Н. отмечает, что при анализе материала, потенциально содержащего экстремистские идеи, должен производиться по двум критериям: предметно-содержательный и мотивационно-целевой. Первый направлен на выявление предмета содержания и входит в компетенцию лингвиста. Второй же направлен на анализ цели сообщения, коммуникативного намерения автора и входит в компетенцию психолога [4]. Однако на практике часто основной задачей эксперта-лингвиста является установление наличия или отсутствия призыва к возбуждению национальной, расовой или религиозной вражды, а эксперта-психолога – выявление психологических признаков ксенофобии. Кроз М.В. и Ратинова Н.А. выделяют три основных признака ксенофобии:

1. Ложная идентификация – формирование и подкрепление негативного этнического стереотипа, отрицательного образа нации, расы, религии;

2. Ложная атрибуция – приписывание враждебных действий и опасных намерений представителям какой-либо нации, расы, религии по отношению к другим;

3. Мнимая оборона – побуждение к действиям против какой-либо нации, расы, религии [3].

Для того чтобы сделать вывод о наличии ксенофобии, эксперту-психологу достаточно выявить один из вышеперечисленных признаков.

Теперь рассмотрим эти положения на примере компьютерных игр, в которых потенциально содержатся лингвистические и психологические признаки экстремизма.

«Postal 2» – компьютерная игра в жанре шутера от первого лица (FPS). По сюжету игроку предоставляется прожить неделю за главного героя – Чувака. В каждой миссии дается несколько заданий, которые являются повседневными действиями в реальной жизни (например, «купить молоко», «обналичить чек», «вернуть книгу», «купить елку» и т.п.). Однако сюжет построен так, что каждое задание заканчивается насилием и убийствами.

Признаки экстремизма выявляются уже при осуществлении психологического анализа содержания первой миссии – «Понедельник». Игроку дается три задания: «взять чек», «обналичить чек» и «купить молоко». При выполнении первого задания игрок встречается с противниками RWS (по сути – это группа лиц, бастующих против жестоких компьютерных игр). Игрок может наблюдать у бастующих плакаты с надписями «Убей игроков в жестокие игры», «Запретить дерьмовые игры RWS», «Сделай игру с сюжетом» и т.д. В аудиальном сопровождении слышен лозунг: «Игры несут зло. Они сводят вас с ума». На футболках этих людей имеется надпись «Родители за Приличия». Далее по сюжету они достают оружие и нападают на офис RWS, в котором находится Чувак, и игроку необходимо их убить. В ходе анализа выявляется лингвистический признак экстремизма – призыв (например, «Убей игроков в жестокие игры», «Игры несут зло. Они сводят вас с ума»). Также можно наблюдать и психологические признаки. Первый признак – ложная идентификация – создание и поддержание негативного стереотипа, вызывающего вражду и ненависть в отношении группы лиц с определенными социальными и моральными установками. В данном случае – лица, выступающие против жестоких компьютерных игр с целью защиты психики детей. Также присутствует и второй признак – ложная атрибуция. Данной группе лиц ложно приписывается агрессивность и экстремистская направленность их деятельности.

Аналогичную картину можно наблюдать и во второй миссии «Вторник». При выполнении задания «Вернуть книгу» игрок наблюдает в библиотеке забастовку противников книг, которые

являются прообразом организации «Гринпис». В руках у них имеются плакаты с надписями: «Литература несёт зло», «Achtung! Гитлер написал книгу» и т.д. Лингвистические и психологические признаки экстремизма аналогичны с теми, что были проанализированы в миссии «Понедельник».

Экстремистская направленность наблюдается и в некоммерческих проектах. Например, инди-игра «Riot police». Игроку предоставляется возможность управлять полицией. Основная цель – контролировать порядок на улицах и справляться с силами митингующих. Игроку даются задания согласно указанной цели (например, контроль футбольных болельщиков и противостояние с ними). В каждой миссии игроку необходимо противостоять какой-либо социальной группе, будь то пацифисты, защитники животных или футбольные фанаты, что в свою очередь может создать у игрока отрицательный стереотип относительно той или иной социальной группы.

Таким образом, наличие и увеличение числа экстремистских материалов в компьютерных играх в последнее время определяет востребованность специальных знаний и развитие судебной экспертизы по делам и материалам о возбуждении национальной, расовой или религиозной вражды.

Список использованных источников:

1. Кроз, М.В., Ратинова, Н.А. Социально-психологические и правовые аспекты ксенофобии – М.: Academia, 2005. – 52 с.
2. Оселков А. А. Электронные информационные сети и влияние материалов экстремистской направленности на аудиторию // Материалы научно-практической конференции «Противодействие идеологии экстремизма и терроризма в рамках реализации государственной молодежной политики». Ростов-на-Дону, 12-14 октября 2009 года. Выпуск 1. - М.: «КРЕДО», 2009. – С. 76-81.
3. Ратинов А.Р., Кроз М.В., Ратинова Н.А. Ответственность за разжигание вражды и ненависти. Психолого-правовая

характеристика/Под редакцией профессора А.Р. Ратинова М.: Издательство «Юрлитинформ», 2005. – 256 с.

4. Секераж Т.Н. Методологические проблемы исследования спорных текстов по делам об экстремизме [Электронный ресурс] // Психология и право 2011. №2. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw> (дата обращения: 06.10.2013).

5. Федеральный закон N-114 «О противодействии экстремистской деятельности» от 25.07.2002 (ред. от 25.12.2012).

6. Южанинова А.Л. Вопросы методики судебной психологической экспертизы вербального экстремизма // Судебная экспертиза. Научно-практический журнал. - Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та МВД России, 2008, № 3 (15). - С. 43-50.

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

Мартинюк А.Г.

студентка,

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені
Богдана Хмельницького*

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ Я-КОНЦЕПЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Професійна діяльність практичного психолога висуває особливі умови до особистості фахівця, покликаною надавати психологічну допомогу людині у ситуації «неможливості жити». Особистість практичного психолога виступає еталоном психологічного здоров'я і комфорту та є основним інструментом, знаряддям праці. Таким чином, серйозним завданням системи професійної підготовки практичних психологів має бути сприяння не тільки особистісному розвитку, культивування потреби у постійному самовдосконаленні, яке є неможливим без самопізнання, але й формування професійно-особистісної стійкості, як чинника професіоналізму та конкурентоспроможності майбутнього фахівця. Завдяки сформованості стійкості особистість перестає бути продуктом зовнішніх обставин, набуває здатності до самотворення, самоактуалізації. Адекватна самооцінка та високий рівень рефлексивних здібностей, несуперечлива Я-концепція (забезпечена за К. Роджерсом, уявленнями про власні характеристики та здібності, уявленнями про себе відносно інших людей та навколишніх, цінностями та ідеалами) обумовлюють високий рівень

мотивації особистісного і професійного становлення, постійне розширення життєвого простору. Водночас професійна свідомість психолога практика виступає як відкрита система, що знаходиться у постійній взаємодії з іншими, система інтерсуб'єктна за своєю природою. Це вимагає від фахівця спеціальних умінь збереження власного психічного гомеостазу, витримки і терпіння, тому майбутні практичні психологи повинні володіти хоча б найпростішими методами і прийомами саморегуляції, відбір і використання яких повинно базуватись теж на знаннях про власні особистісні характеристики та професійні вимоги.

У роботах вітчизняних авторів поняття «Я-концепція» визначається як відносно стабільна, більш чи менш усвідомлена, така, що переживається як неповторна система уявлень індивіда про себе, на основі якої він будує свою взаємодію з іншими людьми і ставиться до себе (О.О. Бодальов, А.Г. Ковальов, І.С. Кон, С.Л. Рубінштейн, В.В. Столін та ін.) [2]. У дисертаційному дослідженні уточнюється зв'язок між найбільш вживаними поняттями у сфері психології Я: «самосвідомість», «Я-концепція», «самооцінка». Теоретичні аспекти Я-концепції розглядаються у психологічній літературі, перш за все з точки зору представлення її як продукту самосвідомості, зокрема, у вигляді сукупності уявлень про власне Я, в поєднанні з їх емоційно-зabarвленою оцінкою та поведінковою реакцією. Розглядаються як загальнопсихологічні погляди на розв'язання проблеми самосвідомості (Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн, В.В.Столін, П.Р.Чамата, І.І.Чеснокова, О.В.Шорохова та ін.), так і окремі теоретичні і прикладні питання: генезис самосвідомості в різні вікові періоди (Л.І.Божович, М.Й.Боришевський, Д.Б.Ельконін, Ю.М.Орлов, І.С.Кон, Л.І.Ліпкіна, А.К.Осницький, І.А.Слободянюк та ін.) [3], залежність самосвідомості від ставлення інших (О.О.Бодальов, Т.В.Говорун, Я.Л.Коломінський, А.А.Реан та ін.) [4], закономірності розвитку професійної самосвідомості (В.Н.Козієв, Н.Л.Коломінський, Ю.Н.Кулюткін, Л.М.Мітіна, Г.К.Радчук, В.І.Юрченко та ін.) [1]. В науковій психологічній літературі широко

представлена загальнотеоретичними підходами (Г.С.Абрамова, О.Ф.Бондаренко, І.В.Дубровіна, Ю.М.Ємельянов, С.Д.Максименко, Н.В.Чепелева, Н.І.Пов'якель, В.Г.Панок, Т.С.Яценко) [5].

Теоретично методологічне дослідження основних детермінантів, що впливають на позитивне формування «Я-концепції».

Досліджуючи наукові джерела ми приходимо до висновки що дослідження «Я-концепції» майбутнього фахівця є однією з найактуальніших тем у сучасній літературі.

Т. Шестакова вважає, що сучасні гуманістичні пріоритети вищої педагогічної освіти вимагають розвитку суб'єктності майбутніх фахівців в галузі усіх професій, їх самостійності, творчої активності, посилення відповідальності за власний професійний розвиток [5]. Особливого значення набуває проблема якісної підготовки випускників педагогічних університетів у зв'язку з їх майбутньою багатофункціональною діяльністю, участю у розвитку освіти, науки, виробництва, духовного життя суспільства. Подальшого вдосконалення вимагає не тільки формування професійних якостей майбутніх практичних психологів, а й виховання у душі поєднання національних та загальнолюдських цінностей, активної громадянської позиції, плюралізму та демократії. Якщо в радянській системі виховання пріоритет надавався вихованню в колективі, залишаючи проблеми розвитку особистості за межами своїх професійних завдань, то в сучасних умовах на перше місце висувається саме особистість того, хто навчається. Майбутній практичний психолог повинен вміти звертати увагу у своїй майбутній професійній діяльності на формування та розвиток індивідуальних якостей учнів, тобто ефективно використовувати особистісно-орієнтований підхід у навчально-вихованому процесі [6].

У концепції особистісно-орієнтованої освіти «закладена» стратегія культурної та особистісної ідентифікації особистості. Це проявляється в тому, що в особистісно-орієнтованому освіті відбувається розгортання всіх його функцій (гуманітарної, культуросозидательної, соціалізації, індивідуалізації) в напрямку

особистісно-сислової сутності людини, його інтересів, мотивів діяльності, здібностей, можливостей. Зміст освіти «переводиться» з рівня «значень» на рівень «особистісних смислів» і сприймається студентами як цінність, засвоєння, «привласнення» якої стає умовою особистісного розвитку, самовизначення, тобто виконує роль механізму, що забезпечує процеси особистісної та культурної ідентифікації.

З позицій особистісно-орієнтованого підходу вуз розглядається не як місце і час навчання, а як простір дорослішання юнаків та дівчат, а педагогічний процес вузу при цьому здійсненні, орієнтований на активізацію особистісного саморозвитку, оволодінню ними не з чим не порівнянними можливостями пробудження творчої само будови [2]. Спрямованість на професійно-особистісне самовизначення, самоорганізацію, самореалізацію, як найважливіших компонентів саморозвитку особистості, повинна зайняти провідне місце в роботі педагогічного колективу професійного освітнього закладу.

У дослідженнях останніх років студент розглядається з позицій суб'єктного підходу, коли він стає активним учасником освітнього процесу, здатним чинити на нього істотний вплив, перебудувати його відповідно до потреб своєї особистості, інтересами саморозвитку. З цих позицій освіта здійснюється як процес суб'єкт-суб'єктної взаємодії, заснований на діалозі, обміні змістами, співробітництві його учасників. Становлення суб'єктності студента вузу тісно пов'язане з розвитком його професійно значущих особистісних якостей. Професійно значущі особистісні якості студента вузу є сполучною ланкою в процесі переходу студента від освітньої до професійної суб'єктності. Поняття «професійно значущі особистісні якості фахівця» розглядається, виходячи з розуміння якості, як стійкої в часі і просторі характеристики особистості, однозначно виявляється в поведінці в різних ситуаціях. Професійно значущі особистісні якості майбутнього фахівця - це стійкі характеристики суб'єкта освітньої діяльності, відображені в ансамблі професійно значущих особистісних

якостей: професійного цілепокладання, мислення, спрямованості, рефлексії, мобільності та ін.

Отже, будь-яка якісна освітня справа - це не просто засвоєння знань, набуття умінь і навичок, а сформованість у фахівця ціннісно-мотиваційного ставлення до діяльності, науки і життя, з урахуванням того, наскільки культуровідповідним є спосіб дій цього фахівця. Нові акценти цієї проблеми досліджують багато вчених (К. Абульханова-Славська, О. Анісімов, І. Зимня, представники поліпарадигмальної науки (Б. Бім-Бад, О. Князева, О. Огурцов та ін.) [4].

Отже, у гармонізації культурно-освітнього простору, який, до речі, у нас лише структурується та формується, провідним методологічним принципом має бути людиномірність, що, з одного боку, передбачає спрямованість наукових досліджень на інтереси й потреби сучасної цілісної (біосоціодуховної) людини, а з іншого - стає критерієм критичної оцінки наукових і практичних результатів, що не можуть не відображати ментально - ціннісні, світоглядні позиції їхніх авторів.

Формування простору Homo educandus не може не бути культурно-освітнім, де культурно-аксіологічні максими людяності посідають провідне місце в цілепокладанні, структуруванні змісту й форм діяльності всіх інституцій, а освіта стає способом набуття культурності, значною мірою завдяки саморозвитку особистості.

Список використаних джерел:

1. Анциферова Л. И. Некоторые теоретические проблемы психологии личности / Анциферова Л. И. - Ж. Вопросы психологии, 1978 №
2. Перлз Ф. Гештальтподход и свидетель терапии / Перлз Ф. М. - 1996.
3. Реан А. А. Психология изучения личности: Учеб. пособие / Реан А.А. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 288 с.
4. Хьелл Л. Теории личности / Хьелл Л., Зиглер Д. - С.-Пб. 1997.
5. Чеснокова И. И. Психологическое исследование самосознания / Чеснокова И. И. - Вопросы психологии, 1984, №5.

6. Белинская Е.П. «Я-концепция и ценностные ориентации старших подростков в условиях быстрых социальных изменений» / Белинская Е. П - Ж. Вестник МГУ, 1997 № 4.

Поліщук Ю.Б.

аспірант,

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ДЕФІЦИТАРНИЙ ТА ПРОФІЦИТАРНИЙ ПІДХОДИ У ВИХОВАННІ ГІПЕРАКТИВНИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Традиційна сучасна система освіти по відношенню до гіперактивних дітей організована у дефіцитарному стилі. Саме слово говорить про дефіцит чого-небудь або наявність певного дефекту. Часто вчитель, шкільний психолог намагаються компенсувати певний дефіцит в дитини і зробити її такою «як усі».

Дуже часто із-за проблем у навчанні вчителі не помічають та не оцінюють успіхи та здібності дитини в окремій області знань або діяльності, не помічають її високий інтелект та неординарність мислення, вважаючи гіперактивну дитину посередньою. Обдарованість в гіперактивної дитини важко виявити ще й тому, що самі діти ще не усвідомлюють своїх можливостей, а деякі вважають себе нездібними та мають низьку самооцінку [4].

В психології існує так званий «ефект Пігмаліону», коли вчителям говорили, що їх середні учні мають високі здібності і насправді очікування вчителів викликали блискучі успіхи в дітей. На жаль, в гіперактивних дітей вчителі не тільки не бачать їх здібностей, але й намагаються зробити так, щоб дитина стала такою як усі, очікують від неї «нормальності», борються з її особливістю. І

ось ця протилежна ситуація називається «негативний ефект Пігмаліону», який ускладнює відкриття та прийняття дитиною власної обдарованості та унікальності [2].

Психолог Лара Хонос-Веб вважає, що часто школа робить гіперактивних дітей схожими на «одиноких конячок у шорах», в яких подавляють креативність і творчість. Діти стають «закритими для натхнення», але швидше пристосовуються, виконують вимоги вчителя, стають такими, як всі [6].

Л. Ясюкова вважає, що 40% дітей, які зараз ідуть до школи, мають значно змінені психофізіологічні особливості, але система шкільного навчання залишається незмінною. Оскільки зміни відбуваються з боку формально-логічних характеристик, то необхідне перетворення саме цих сторін системи освіти. Мова йде про зміни загального режиму, форм і методів організації уроку, викладу матеріалу [3].

Ми вважаємо, що найбільш адекватним підходом до виховання гіперактивних дітей є профіцитарний підхід, який розглядає гіперактивних дітей з точки зору того, що кожна дитина унікальна, талановита і має надлишок нерозкритих можливостей. Особливості гіперактивних дітей являються їх перевагою, ресурсом. Активність дитини потрібно допомогти направити у правильний для неї та оточуючих напрямок.

Деякі вчені вважають, що з гіперактивних дітей виростають мандрівники, авантюристи, творці компаній, бо, подорослішавши, ці діти захоплюються чимось конкретним, проявляючи увагу, зосередженість, посидючість. Все, що їм не цікаво, вони вчать без особливої старанності, а ось предмет свого захоплення - досконало. В старшому шкільному віці СДУГ не зникає, а трансформується у якійсь талант, певне вміння. Але, якщо в дитинстві зруйнувати позитивні здібності, погасити гіперактивність дитини, то можна лишити її переваг у майбутньому житті, позбавити того стрижня, довкола якого можна будувати своє життя [1].

Американський вчений Е. Хеллоуелл порівнює СДУГ з подарунком, з якого важко зняти обкладинку, але, якщо людина

навчитися з цим справлятися, то СДУГ ошчасливить її. Сильні сторони дитини можна розвивати та використовувати таким чином, що недоліки не будуть помітні. Вчений вважає, що гіперактивні діти володіють високим інтелектом, творчим потенціалом, високою чутливістю, є рішучі та енергійні. Вони нетрадиційно мислять і готові йти на ризик, який у майбутньому може перетворити їх на успішних підприємців [5].

Отже, найбільш сприятливим для гіперактивних дітей молодшого шкільного віку є профіцитарний підхід у їх вихованні. В основі якого лежить інтерес до дитини як особистості, розуміння її індивідуальності, несхожості, особливості. За профіцитарною логікою особливості гіперактивних дітей є їх перевагою, нерозкритими можливостями, які потрібно допомогти направити та використовувати у творчих цілях.

Список використаних джерел:

1. Овчаренко Н.І. Синдром дефіциту уваги і гіперактивності обдарованої дитини як найпоширеніша причина хронічних порушень поведінки / Н.І. Овчаренко // Обдарована дитина.- Київ: Социс.- 2009.- № 3.- С. 20-23
2. Щебланова Е. Неравномерность развития одаренных детей. Школьные трудности при нарушениях внимания / Е. Щебланова // Школьный психолог.- 2008.- № 18.- С. 34-39.
3. Ясюкова Л.А. Оптимизация обучения и развития детей с ММД.- СПб.: ГП «Иматон», 1997.- 80 с.
4. Silverman L.K. Invisible gifts, invisible handicaps/ L.K. Silverman // Roeper Review, 1982, № 12
5. Hallovell E., Ratey S. Delivered from distraction: getting the most out of life with attention deficit disorder. N.Y.: Ballantine Books, 2005. – 416 p.
6. Honos-Webb L. The gift of ADHD: how to transform your child's problems into strengths. Oakland: New Harbinger Publications, 2005. – 216 p

Сущинська Т.С.
*старший викладач,
Бердянський державний педагогічний університет*

РОЗВИТОК ВИРАЗНИХ РУХІВ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Виразні рухи людини виконують соціальну функцію. Вони є засобом самовираження та впливу на інших. Це зовнішні прояви емоцій та почуттів людини – в міміці, пантомімі, жестах, голосі. Завдяки зовнішній виразності відбувається процес екстеріоризації внутрішніх відчуттів та самопрезентація. У виразних рухах через периферичні зміни системи м'язів обличчя та всього тіла проявляються емоції. В повсякденному житті виразні рухи допомагають розпізнати зміни в емоційних станах, в настроях людей, які нас оточують. Порушення виразної моторики може ускладнювати спілкування дитини з дорослими та однолітками, тому що тілесно скута дитина неправильно виражає свої почуття, а також неправильно розуміє невербальні сигнали інших.

Форма та використання виразних рухів залежать від того соціального середовища, в якому знаходиться дитина. Як стверджує С.Рубінштейн, вираження почуттів отримує встановлену, стилізовану, кодифіковану соціальними звичаями форму. Реакція оточуючих на певні виразні рухи надає дитині розуміння змісту цих рухів. Природна основа рефлексорних виразних реакцій під впливом соціуму диференціюється, розвивається та перетворюється в невербальну мову поглядів, посмішок, жестів, поз, рухів. Виразний рух не тільки відображає вже сформоване переживання, але й формує його. Коли людина дозволяє собі проявляти почуття, вона їх підтримує. Почуття та їх зовнішнє вираження взаємопроникають одне в одне, створюючи певну єдність. Отже, виразні рухи - це

компонент емоцій, вони розкривають образ особи, його внутрішній зміст через зовнішні дії. Це мова без слів, яка сповнена експресією. В період становлення особистості важливо навчити дитину правильно користуватися мовою міміки та пантоміми, розуміти її, спостерігати за собою, за тим, як зовнішні прояви емоцій впливають на ставлення оточуючих до самої дитини, до її дій.

Я.Райковський диференціює виразні та емоційні рухи. До емоційних рухів він зараховує всі соціально сформовані невербальні дії людини, які спрямовані на те, щоб виразити та розрядити певну емоцію. Вони виступають як форма мотивованої поведінки та є набутими. Виразні ж рухи – це спонтанні рухи, що безпосередньо відображають стан людини і є одним з природних каналів для їх формування, це прояв емоційних переживань і намірів індивіда за допомогою міміки (вираз обличчя, посмішка, рухи очей), пантоміми (рухи тіла, постава, жести), інтонації мовлення.

Для дітей раннього віку характерні яскраві, достатньо імпульсивні емоційні реакції, пов'язані з бажаннями. Виявляючи свій емоційний стан, дитина інформує дорослого про те, що їй подобається, що сердить чи засмучує. В період розвитку, коли вербальне спілкування є недоступним, емоційна активність представлена саме виразними рухами, які є мимовільними. Поступово батьки знайомлять малюка з оточуючим світом, передають своє ставлення до речей, явищ, подій, людей за допомогою інтонацій, міміки, жестів, мови. Дитина, наслідуючи оточуючих, враховуючи вказівки дорослих, починає усвідомлено використовувати культурні засоби невербального спілкування, користуватися емоційними рухами. Отже, кожна людина використовує у своєму спілкуванні мову рухів і робить це як на свідомому рівні, так і неусвідомлено.

В процесі самопізнання можна говорити про два основні рівні: «Я - інша людина» та «Я - Я» (І.Чеснокова, Л.Терлицька). Спочатку в процесі реального спілкування деяка риса сприймається і розуміється в іншій людині, а потім - переноситься на себе. На другому рівні - співвідношення знань про себе відбувається у

процесі аутокомунікації. Для дошкільного віку характерними є перший рівень, на якому самопізнання здійснюється через різні форми співвіднесення самого себе з іншими людьми. В цей період основою для формування самооцінки та уявлень дитини про себе є як самопізнання (самоусвідомлення), так і оцінка дій дорослими та однолітками (зворотній зв'язок). Тому, важливою умовою розвитку особистості та формування уявлень про себе є здатності дитини адекватно виражати свій внутрішній стан, свої почуття, емоції, ставлення до соціального оточення, тобто здатність до емоційної експресії, до самопрезентації через виразні рухи. Л.Кочкіна в дослідженні, присвяченому вивченню фізичного «Я», зазначає, що в онтогенезі ця складова розвивається поступово та має чутливі періоди: інтрацепція - в ранньому віці; остаточне усвідомлення меж фізичного Я – в дошкільному віці; експресія – в старшому дошкільному віці; самоконтроль – в шкільному віці. Отже, розвивати виразні рухи дитини, як складову експресивності, доцільно починати в дошкільному віці.

Діти 5-6 років вже можуть відображати позою заданий зміст, наприклад, що їй холодно, хоче спати чи болить живіт (М.Чистякова). Порушення виразної моторики може ускладнювати спілкування дитини з дорослими та однолітками.

При вивченні невербальної експресії дітей старшого дошкільного віку ми використовували модифікацію методики вивчення особливостей використання дітьми міміки та пантоміми при демонстрації певної емоції В.Мінаєвої та методику О.В.Горшкової.

При виборі критеріїв оцінки «змістових» компонентів невербальної дії, яка розкриває психологічну та особистісно-соціальну природу суб'єкта дії, чутливості, емоційно-чуттєвої наповненості рухів, усвідомленості тілесного акту, естетичності форм самовираження, ми спиралися на пластикодраматичну модель дослідження підструктур свідомості, запропоновану В.Нікітіним.

Дитині пропонувалося пограти в гру, в якій вона - актор, а дослідник - глядач. Необхідно було показати людину, яка радіє (злиться, сумує, злякалася, здивувалася) рухами всього тіла.

Якість демонстрації дитиною основних емоцій оцінювалася експертами за 3-бальною шкалою.

1 бал - дитина відмовляється від експресивного відображення емоцій, або ж рухи примітивні, однотипні, не адекватні заданій темі, емоція не вгадується;

2 бали - невиразне оформлення емоцій в міміці та пантомімі; в показ залучається лише міміка, можливі незрозумілі, випадкові рухи, образний зміст можна оцінити неоднозначно; рухи не повністю відповідають образному змісту, але вони вгадуються; відмічається лише часткове втілення в образ, неузгодженість дій фрагментів тіла (одна частина тіла в образі, інші поза образом);

3 бали - відмічається різноманітне, оригінальне вираження емоцій за допомогою міміки, пантоміми, вокалізації; використовуються зрозумілі в культурі або нестандартні рухово-пластичні засоби, значення яких повністю відповідають образному змісту; образний рух виконується всім тілом (повне перевтілення в образ), відмічається усвідомленість рухів, образ однозначно вгадується.

Для роботи з дошкільниками, на нашу думку, найбільш вдалими методами, які сприятимуть самопізнанню та самовираженню дитини через виразні рухи; розвитку здатності дитини до невербальної експресії, розширенню репертуару невербальних засобів комунікації; формуванню здатності дитини використовувати виразні рухи відповідно до ситуації та соціально прийнятних норм є танцювально-ігрові.

Танець може бути хореографічний (видовищний), вільний (імпровізаційний) та сюжетно-образний (ігровий). Використання кожного з цих видів танцю є ефективним для розвитку невербальної мови дитини, для розширення її рухового репертуару. Але саме ігровий та вільний танці задовольняють потребу у самовираженні,

сприяють ускладненню образу «Я», допомагають визначитися зі своїми уподобаннями (яка роль, який образ сподобався, а який ні).

Виявлення зв'язку між образом «Я» дитини та її здатністю виражати свої переживання в рухах дозволило нам розробити програму психологічної підтримки формування конструктивного образу «Я» дитини старшого дошкільного віку засобами танцювально-ігрової діяльності.

Виходячи з вікових особливостей дошкільників всі вправи програми мають ігровий, сюжетний характер. Сам танець представляє собою втілений в грі (Й.Хейзинг, Д.Ходоров) ритмічний рух (А.Абрамова, А.Менегетті), у якому людина може проявити ставлення до себе, до інших людей, до світу. Дитина мислить образами, які втілює в рухах, ігрових сюжетах. Відповідно, ми можемо говорити про танцювально-ігрову діяльність як про ефективний метод всебічного гармонійного розвитку дітей дошкільного віку.

Отже, виразний рух дошкільника може розглядатися як рух, що несе в собі все різноманіття переживань дитини. Розширення невербального репертуару сприятиме розвитку саморозуміння, формуванню комунікативних здібностей в плані використання рухів, жестів як засобів спілкування, адекватному самовираженню.

Список використаних джерел:

1. Горшкова Е. В. От жеста к танцу. Методика и конспекты занятий по развитию у детей 5—7 лет творчества в танце. Пособие для музыкальных руководителей детских садов / Е. В. Горшкова – М.: Издательство «Гном и Д», 2002. – 120 с.
2. Лабунская В. А. Не язык тела, а язык души. Психология невербального выражения личности / В. А. Лабунская. – Ростов н/Д: Феникс, 2009. – 344 с.
3. Рубинштейн С. Л. Р82 Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн – СПб: Питер, 2000. – 720 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»)

4. Шкурко Т. А. Танцевально-экспрессивный тренинг / Т. А. Шкурко. – Спб.: Издательство «Речь», 2005. – 192 с.

Хомутиннікова Н.Н.
*науковий співробітник,
Інститут психології імені Г.С. Костюка*

ДО ПРОБЛЕМ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИХОВАТЕЛЯ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Динамічний характер розвитку суспільства, що характеризується швидкістю змін механізмів, технологій, соціально-економічних відносин вимагає від системи освіти адекватних та швидких відповідей на запити реальності; це зумовлює необхідність гнучкості й динамічності систем освіти зокрема та передбачає динамічний тип взаємозв'язку освіти і суспільства в цілому.

Особистісно орієнтований підхід та гуманізація освіти вимагають необхідності пошуку шляхів удосконалення професійної підготовки фахівців створення умов для становлення їх професійної ідентичності.

Професійна ідентичність – це інтегративне поняття, що об'єднує в собі компоненти особистісної та соціальної ідентичності, багаторівнева динамічна структура, що містить усвідомлені і не усвідомлені компоненти, складові самосвідомості з погляду її професійної взаємодії з навколишнім світом, що передбачає ставлення до себе як до професіонала, ставлення до членів професійної спільноти.

Професійна ідентичність виступає важливою характеристикою особистості і розглядається як особлива форма організації особистого досвіду, набутого в процесі засвоєння професійної діяльності.

Елементами професійної ідентичності виступають потреби, інтереси, установки та інші сутнісні характеристики особистості, що реалізуються у процесі професійного шляху. Засобами досягнення професійної ідентичності стають відповідні знання і здібності, що забезпечують реалізацію активності, спрямованої на досягнення заданої професійної ідентичності.

Професійна ідентичність – раціональна і рефлексивна за своєю природою, вона тісно пов'язана зі становленням в особистості здатності до розпізнавання у педагогічній діяльності власних властивостей, професійної належності, що є необхідним для розвитку професійного «Я-образу».

Сутність сучасних наукових тенденцій розвитку питання професійної ідентичності молодих спеціалістів педагогічного профілю полягає у здійсненні переходу від структурного вивчення особистості та її діяльності до аналізу розливної взаємодії її динамічних систем. Інтегративний характер змісту професійної ідентичності обумовлює вивчення психологічних основ її розвитку як показника збереження психічного здоров'я особистості (В.А. Ананьєв, Е. Еріксон, О. Хорні) здатності до самоактуалізації (А. Маслоу), переживання емоційно-вольового стану власної індивідуальності (Р. Ленг, Е. Фромм), засобів освоєння суспільного та індивідуального психологічного простору (Е.Еріксон, Д. Фельдштейн) здатності до само презентації (Р. Тайс, Д. Хаттон), основ самовизначення (Т.м. Буякас).

Вітчизняні вчені приділяють увагу вивченню проблеми професійної ідентичності як складової самосвідомості та соціальної зрілості особистості (Т.М. Буякас, Н.О. Гураєва).

Дослідженням професійної ідентичності займаються сучасні вітчизняні науковці С.Д. Максименко, Н.В. Чепелева, В.Г. Пашок, П.Б. Шнейдер та ін. сутність власне професійної ідентичності розкривається в роботах В.Л. Зливкова, О.В. Винославської. Специфіку професійно-педагогічної підготовки і формування педагогічної культури, суб'єктивності педагога досліджено у працях І.А. Зязюна, В.І. Маковецького, О.Г. Мороза та ін.

В умовах розбудови національної системи освіти особливого значення набуває проблема формування професіоналізму сучасного педагога. Але не зважаючи на доволі значний обсяг теоретичних і експериментальних досліджень з питань розвитку професійної ідентичності, стан розроблення проблеми ідентичності вчителів перебуває на етапі аналітичного вивчення, а професійно ідентичність вихователя дошкільного закладу залишається поза увагою науковців. Неузгодженими залишаються погляди науковців на структуру професійної ідентичності спеціалістів педагогічного профілю, взаємозв'язок професійної ідентичності та ідентичності соціальної й особистісної. Очевидна актуальність вказаних проблем і їх недостатня опрацьованість зумовили необхідність у структуруванні моделі професійної ідентичності вихователя дошкільного навчального закладу.

На основі аналізу теоретико-емпіричних досліджень та власних узагальнень нами виділено компоненти професійної ідентичності вихователя дошкільного навчального закладу.

У створенні та обґрунтуванні структурної моделі професійної ідентичності вихователя ДНЗ ми обрали за основу системний підхід, а саме – цілісний. При цілісному підході досліджується зв'язки не лише між частинами об'єкта, але і між частинами і цілями.

Згідно із генетичним і системними підходами професійна ідентичність розглядається як цілісний феномен, що містить специфічні особливості взаємопов'язаних структурних компонентів, функціонування і динаміки.

У загальній структурі моделі професійної ідентичності вихователя ДНЗ нами виокремлено такі компоненти: особистісний, когнітивний, цілісно-мотиваційний, соціальний, операційно-дієвий, адиктивно-оцінковий, досвід.

Особистісний компонент включає в себе Я-концепцію, рефлексивність, діалогічність, саморегуляцію. Більшість складових презентує професійно значущі якості фахівця вихователя дошкільного навчального закладу.

Під професійно значущими якостями ми розуміємо низку важливих якостей спеціаліста, які сприяють успішному виконанню професійної діяльності, ефективному виконанню професійних завдань, особистісно-професійному зростанню удосконаленню.

Педагогічний професіоналізм охоплює набір професійних властивостей та якостей особистості педагога, що відповідають вимогам учительської професії; володіння необхідними засобами, що забезпечують не лише педагогічний вплив на вихованця, але і взаємодію, співробітництво та співтворчість із ним, реалізуючи суб'єкт-суб'єктний підхід.

Для активного співробітництва з вихованцями педагогу необхідна мобілізація інтелекту, волі, моральних зусиль, організаторського хисту та вміле оперування засобами формування моральних, інтелектуальних і духовних засад дітей. Він повинен володіти широким арсеналом інтелектуальних, моральних та духовних засобів, що забезпечують педагогічний вплив на вихованців. До інтелектуальних засобів належить кмітливість, професійно спрямоване сприйняття, пам'яті, мислення, уваги, виявлення та розвиток творчих здібностей дитини. До моральних – любов до дітей, віра в їх можливості та здібності, педагогічна справедливість, вимогливість, повага до вихованця – все, що складає основу професійної етики.

Когнітивний компонент професійної ідентичності об'єднує професійно спрямований стиль мислення та здатність до навчання, учіння. Професійно спрямований стиль мислення відображає специфіку професійної діяльності, сприяє досягненню в ній успіху.

Ціннісно-мотиваційний компонент представлений мотивацією вибору та оволодіння професією мотивацією трудової діяльності, спрямованістю, професійними цінностями. Професійні цінності об'єднують індивідуальні, соціальні та абсолютні цінності особистості.

Не менш значущим у структурі професійної ідентичності виступає соціальний компонент, що об'єднує в собі суб'єктивне відчуття приналежності до професійної спільноти, адаптацію до

колективу, здатність до конкуренції, здатність до співробітництва, залежність/незалежність від соціальної оцінки, імідж.

Операційно-дієвий компонент реалізується через ступінь засвоєння практичних навичок та умінь, готовність до професійних випробувань, професійну діяльність. Складові операційно-дієвого компоненту входять і до професійної компетентності.

Афективно-оцінковий компонент включає в себе емоційно позитивне сприйняття професії, самооцінку, самоствавлення, сприйняття партнерів по комунікативній взаємодії. Емоційна чутливість зумовлює встановлення емпатійних взаємин з дитиною. Емоційна стійкість сприяє адекватному, виваженому регулюванню в низці професійних ситуацій. Самооцінка, самоствавлення відображає ставлення до себе як до професіонала, професійного Я-образу.

Компонент досвід представлений у моделі життєвим та професійним досвідом, що є складовими життєвого шляху особистості.

Варто зазначити, що поділ компонентів на складові дещо умовний, оскільки одна складова може входити до кількох компонентів.

Вищенаведені компоненти виявляються у ставленні до себе як до професіонала, у ставленні до професії, у ставленні до професійної спільноти.

Зауважимо, що ставлення не обов'язково повинно бути лише позитивним. Це таке ставлення, що уможливорює ідентифікацію.

Список використаних джерел:

1. Борисюк А.С. Соціально-психологічні засади становлення професійної ідентичності майбутнього медичного психолога /А.С. Борисюк: дис ... доктора психол. наук.: 19.00.05. – Алла Степанівна Борисюк. – Івано-Франківськ, 2011. – 575с.

2. Иванова Н.Л. Профессиональная идентичность и профессиональное пространство / Н.Л. Иванова, Е.В. Конева // Мир психологи. – 2004. - №2. – С. 148-157.

3. Особистісно-рольовий контакт як чинник гармонізації педагогічної взаємодії / С.О. Мусатов // Педагогічна комунікація та ідентичність педагога: Монографія / авт. кол.: Г.О. Балл, В.Л. Зливков, С.О.Копилов, Л.О. Курганська та ін. / За наук. ред. В.Л. Зливкова. – К.: Педагогічна думка, 2011. – С. 98–104.

СОЦІАЛЬНІ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ

Назаревич В.В.

к. психол. н., доцент,

Рівненський державний гуманітарний університет

СОЦІАЛЬНА КОМПЕТЕНЦІЯ ОСІБ ІЗ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ

Соціальна компетенція як система необхідних вмінь та навичок адаптації в суспільстві є основою для запобігання складним гандикапним змінам, які пов'язані з психофізіологічними особливостями чи фізичним дефектом. Розуміння психологічної основи прийняття себе як частини суспільства є основою психологічної корекції гандикапних проявів особистості. Розглянемо умови формування соціальної компетенції, при яких важливо враховувати розуміння проявів гандикапності в системі соціально-особистісних якостей людини.

Ознаки соціальної компетенції виявляють тоді, коли в систему психокорекційного супроводу включені такі її складові: соціальна адаптація, характер соціальних взаємодій, засоби соціального комфорту, наміри до соціальних досягнень, оптимізація та особиста відповідальність в соціальних ролях, складові, що структурують соціальну реалізацію. Вищезазначені складові соціальної компетенції осіб із психофізіологічними особливостями формують психосоціальні основи формування соціальної компетенції у процесі психологічного супроводу.

Розглянемо ці умови більш детально. Важливо зазначити, що умови формування соціальної компетенції в процесі корекції можна умовно поділити на дві групи, пов'язані із характером мотиваційно-дійових основ їх реалізації. Так, до першої групи входять такі складові:

1. Культурально-онтогенетичні умови розвитку, що забезпечують особу із психофізіологічними особливостями системою уявлень про світ та навколишнє середовище та формують механізми взаємодії «Я – середовище». Реалізація цієї умови можлива при повному залученні особи із психофізіологічними особливостями в соціальні взаємодії, що базуються на спільному інтересі за схемою «Я – цікавий, соціум – цікавий».

2. Соціально-адаптаційні умови, що забезпечують необхідними базовими вміннями до сприйняття себе в соціумі та інтеграції суспільних відносин у власні соціальні категорії досягнень і взаємодій. Реалізація даної умови поступово реалізується в процесі психологічного супроводу, де основною функцією психолога є подолання психологічної соціальної депривації та її наслідків. Зміна та розширення соціально комфортних для гандикапної особи дій за схемою «Мені зручно із соціумом – соціуму зручно ці мною».

3. Мотиваційно-ціннісні умови розкривають такі особливості мотиваційно-ціннісних компонентів, які проявляються у внутрішньому бажанні досягти гармонійної взаємодії із середовищем з метою задоволення та підкріплення власних соціальних потреб. Мотиваційні категорії включені на основі задоволення не лише специфічних психофізіологічних потреб, а й потреб в самореалізації та життєтворчості. Для формування таких умов у психологічному супроводі рекомендовано користуватись умовною схемою «Це я покажу світу». Зазначений підхід до забезпечення такої умови формує бажання самовиражатись у суспільстві із власним неповторним «Я».

Друга група мотиваційно-дійових основ реалізовується при формуванні соціальної компетенції та пов'язана з особистісною

сферою людини із психофізіологічними особливостями. До неї умовно можна віднести такі групи: перша група – це система умов, що забезпечують можливості для самосприйняття особистісних змін певного образу «Я» із зміною на позитивну систему самоприйняття та самоідентифікації з власною важливістю та унікальністю. Так, психолог гандикапної особистості постійно стикається із захисними комплексами другоюартості та непотрібності існування в суспільних відносинах, тому формування можливостей із новою суспільною самоідентифікацією забезпечує могутній поштовх для особистісних змін не лише в рамках корекційного процесу, але й на всіх рівнях розвитку самосвідомості

Вищевикладенні умови можна реалізувати в таких механізмах формування соціальної компетентності, як:

- трансформація негативного образу «Я»;
- пошук конструктивної самоідентифікації;
- розвиток лідерських якостей;
- формування відповідальності за власний комфорт та задоволеність життям;
- формування позитивного світосприйняття з усвідомленням можливостей до життєтворчості.

Викладена інформація окреслює важливе коло питань у процесі психологічного супроводу осіб із психофізіологічними особливостями та забезпечує психолога методологічними основами реалізації розвитку соціальної компетенції в умовах інтеграційного середовища з метою формування соціальної компетентності осіб із психофізіологічними потребами

СПЕЦІАЛЬНІ ТА ГАЛУЗЕВІ СОЦІОЛОГІЇ

Байдак Т.М.

доцент;

Болотова В.О.

Доцент,

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СПОЖИВЧОЇ ПОВЕДІНКИ

У сучасному світі значно зросла роль масового споживача і, як наслідок, споживчої поведінки. Споживча поведінка – це процес, у ході якого здійснюється формування попиту покупців, які здійснюють вибір товарів і послуг. Сьогодні ця поведінка вже вийшла за рамки простого придбання найнеобхідніших для життя товарів. Багато людей роблять покупку під впливом таких чинників як мода, престиж, відповідність статусу та інше. Тому споживча поведінка сучасного покупця визначається не тільки і не стільки безпосередньо первинними потребами, скільки соціальними.

На споживчу поведінку впливає багато факторів. Фахівці їх розділяють на зовнішні і внутрішні (з боку споживача). В якості внутрішніх факторів виступають особливості сприйняття, характеристики індивіда як споживача, здатність до навчання, запам'ятовування, потреби, які спонукають дії і установки клієнта, а також його емоційний стан. Зовнішні чинники також багатобічні і відмінні один від одного. Це і надання впливу з боку референтних груп на споживача, і стан політичної та економічної обстановки в країні на даний період, і показники демографічної політики. Імідж,

стиль життя і статус нерідко здійснюють на споживача найбільший вплив. Одним з важливих завдань сучасної соціології є вивчення соціальних чинників, які впливають на споживчу поведінку людини.

Навесні цього року кафедрою соціології НТУ «ХП» було проведено емпіричне дослідження присвячене вивченню поведінки споживачів на рику страхових послуг. В дослідження взяли участь 470 мешканців м. Харкова, вибірка квотна (квоти виділялися за статтю та віком). Результати дослідження показали, що тільки 40% респондентів вважають страхування в Україні надійним засобом компенсації втрат від непередбачених подій, а 60% з цим твердженням або не згодні, або зберегли нейтралітет.

На відмову від послуг українських страхових компаній в першу чергу впливає недовіра до компаній (відповіли 60% опитуваних), відсутність знань про переваги страхування (32%), відсутність фінансових можливостей (28%), слабка активність страхових компаній (15%), і лише 9% респондентів не мають бажання звертатися за послугами в страхові компанії через власний негативний досвід страхування.

Для прийняття рішення при виборі страхової компанії більшість респондентів звертають увагу на позитивні відгуки клієнтів (75%). Також при виборі компанії враховуються розмір вироблених нею виплат (64%) і динаміка зростання вироблених виплат у часі (37%).

Основними мотивами в придбанні страхових послуг є бажання компенсувати можливу втрату домашнього майна (38%), компенсувати можливі витрати з відповідальності власника автотранспортного засобу (37%). Однакова кількість відсотків розподілилася між бажанням компенсувати фінансові втрати в разі нещасного випадку та бажанням забезпечити фінансову стабільність дітям при досягненні ними повноліття (30%).

Що ж стосується гендерного аспекту, то жінки частіше страхують своїх дітей, а чоловіки – власність. Результати дослідження показують, що 61% жінок користувалися страхуванням дітей до їх повноліття, у той час коли, всього лише 19% чоловіків вдавалися до цього виду страхування. Чоловіки найчастіше

користуються страхуванням транспортних засобів (77%), а також страхуванням відповідальності власника транспортного засобу (86%). Такий поділ зон відповідальності було засновано на традиційних сімейних обов'язках.

Основними споживачами страхових послуг є люди віком від 26 до 45 років. Громадяни середнього віку вважаються найбільш перспективною віковою групою для страхового ринку. Це пояснюється тим, що матеріальне становище впливає на активність споживання страхових послуг. Рівень доходів, як правило, підвищується з віком, з віком зростає і схильність до страхування.

Дослідження показало, що добре простежується залежність між споживчою активністю на ринку страхових послуг і рівнем освіти. Освіта сприяє прояву схильності до планування власного економічного майбутнього, яке виражається, зокрема, і в страхуванні. І, відповідно, чим нижче освітній рівень, тим складніше споживачеві зрозуміти суть страхового механізму навіть при наявності високого рівня доходів та майна, яке може бути застраховане.

Таким чином, вивчення соціальних аспектів споживчої поведінки може дозволити не тільки відповісти на питання про смаки, звички, стереотипи мислення сучасного споживача, але й прогнозувати особливості поведінки певних соціальних груп на майбутнє, розробляти відповідний стратегічний план розвитку відповідної галузі.

Бурый А.Р.

*к. ф. н., старший преподаватель,
Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко*

НОВЕЙШАЯ ДЕМОКРАТИЯ КАК ОБЪЕКТ КИНОРЕФЛЕКСИИ

«Мы празднуем сегодня новую обнадёживающую победу демократии. Это победа, одержанная ею над самой собой и своими принципами» [3, с. 497], – эта цитата А.Камю представляет широкий спектр проблем современного общества. Там, где М.Хайдеггер в своём толковании человека исходил из абстрактной априорной структуры его существования, К.Ясперс, Г.Марсель и Х.Ортега-и-Гассет пристально всматривались в конкретную социальную структуру общества, в его подлинные противоречия. К.Ясперс определяет нашу эпоху как стоящую под знаком «превосходства массы». Х.Ортега-и-Гассет именует её временем восстания масс. «Сегодня мы видим торжество гипердемократии, при которой масса действует непосредственно, вне всякого закона, и с помощью грубого давления навязывает свои желания и вкусы. Толковать эти перемены так, будто масса, устав от политики, пре-поручила ее профессионалам, неверно. Ничего подобного. Так делалось раньше, это и была демократия. Масса догадывалась, что в конце концов при всех своих изъянах и просчетах политики в общественных проблемах разбираются несколько лучше ее. Сегодня, напротив, она убеждена, что вправе давать ход и силу закона своим трактирным фантазиям. Сомневаюсь, что когда-либо в истории большинству удавалось править так непосредственно, напрямую. ...Особенность нашего времени в том и состоит, что заурядные души, не обманываясь насчет собственной заурядности, безбоязненно утверждают свое право на нее и навязывают ее всем и всюду. Как говорят американцы, отличаться неприлично. Масса сминает

непохожее, недюжинное и лучшее. Кто не такой, как все, кто думает не так, как все, рискует стать изгоем. И ясно, что «всё» – это отнюдь не «все». Мир обычно был неоднородным единством массы и независимых меньшинств. Сегодня весь мир стал массой» [4, с. 47–48], – писал он в 1929 году. Актуальность проблемы сейчас очевидна как никогда.

Политика двойных стандартов, крушение глубинных оснований духовности, нивелирование человечности и сострадания, снижение и губительная трансформация идеалов классического образования – казалось бы, это всё не о нынешних временах торжества демократии. Но нельзя забывать, что категорическое разделение на тоталитаризм как разновидность новейшего невольтничества и западную демократию как средоточие свобод в огромной мере суть упрощение реальной ситуации. Следует также помнить, что философия экзистенциализма на протяжении нескольких десятков лет настойчиво твердила о том, что способы функционирования демократии и её атрибутивные черты требуют как минимум критического пересмотра в связи с изучением судьбы личности, сталкивающейся с ними.

Ю.Ханютин свидетельствует, что три книги неизменно открывают все списки романов-антиутопий XX века. «Мы» Евгения Замятина, «Прекрасный новый мир» Олдоса Хаксли и «1984» Джорджа Оруэлла. Все три автора отталкиваются от некоторых общих представлений о социальной модели тоталитарного общества будущего, в котором жизнь и личность каждого отдельного человека не имеют никакой ценности; в этих романах отражена обеспокоенность их создателей судьбой человека в так называемом «массовом обществе». Что-то значимое было подмечено отдельными представителями киноискусства в реальностях духовной атмосферы 1960-х годов, поскольку вдруг один за другим появляются кинопроизведения, не имеющие прямого отношения к этим романам, но касающиеся тех же болезненных экзистенциальных проблем.

В «Альфавиле» (1965) Жан-Люка Годара перед нами – город будущего, управляемый электронным мозгом. Город живёт по законам холодной научной логики, в нём нет любви, одни лишь удовольствия; эмоции и воля человека подавляются совершенными математическими методами, естественный мир природы и чувств уничтожен. У жителей этого огромного концлагерного подобия нет истории, никто не жил в прошлом и никто не будет жить в будущем. Как здесь не вспомнить сожаление К.Ясперса, высказанное им по поводу забвения уроков Первой мировой войны уже через несколько лет после её окончания: «Основное свойство этого существования – умение забывать; его перспективы в прошлом и будущем почти сжимаются в настоящем. ... Жизнь течёт без воспоминаний. ... Насильственно прикованный к ближайшим целям, человек лишён пространства, необходимого для видения жизни в целом» [7, с. 311]. И вот эта масса, расфасованная в аппарате, организованная в бюрократические группы, ликвидирует человека в человеке. В кинематографическом Альфавиле из словарей исчезают слова «совесть», «плакать», «нежность», живые противоречия уступают место экономности речи, речевым штампам и субстантивным фразам. Писатели, художники, музыканты – уничтожены; в бездушном мире этого города «творческое» воображение находит выход в убийствах и избиениях. Ужасный и ироничный одновременно эпизод: во время банкета на берегах бассейна расстреливают из автомата осуждённых за проявления человечности, а полуобнажённые девицы топят в воде раненных под аплодисменты довольных гостей.

Ровно через год Франсуа Трюффо снимает в Англии экранизацию романа Р.Брэдбери «451° по Фаренгейту». Если для автора романа «фантастика – это доведённая до абсурда реальность», то сейчас, спустя сорока лет, мы видим в фильме узнаваемые черты: вполне обычный, унифицированный и рационализированный мир, где всё – в блестящей «упаковке», нивелировано и искусственно. Даже природа урбанизирована и расчерчена по квадратам целесообразности. Общество потребления

предлагает своим гражданам эстетику офисов, словно сошедших с обложек рекламных журналов, графику дизайна, не одухотворённого человечностью, одинаковые коттеджи с непременно телеантенной на крыше. Всё ярко, но безлико. Такими же безындивидуальными, одинаковыми, а точнее – «никакими», должны стать и люди. Постановщик обошёлся без эффектных авантюрных эпизодов, к которым прибегал Ж.-Л.Годар, но не менее убедительно нарисовал зловещую картину массового общества, единственным результатом развития которого стал запрет книг (451° по Фаренгейту – это температура воспламенения бумаги) и их сожжение специальными бригадами пожарников. Судьба одного из них – Монтэга – становится движущей силой романа и фильма. «...Двадцатый век. Темп ускоряется. Книги уменьшаются в объёме. Сокращённое издание. Пересказ. Экстракт. Не размазывать! Скорее к развязке!.. Как можно больше спорта, игр, увеселений – пусть человек всегда будет в толпе, тогда ему не надо думать... слово «интеллектуальный» стало бранным словом. ...Вспомните-ка, в школе, в одном классе с вами, был, наверное, какой-нибудь особо одарённый малыш?.. И кого же вы колотили и всячески истязали после уроков, как не этого мальчишку? Мы все должны быть одинаковыми. Не свободными и равными от рождения, как сказано в конституции, а просто мы все должны стать одинаковыми... Вот! А книга – это заряженное ружьё в доме у соседа. Сжечь её! Разрядить ружьё! Надо обуздать человеческий разум» [6, с. 224–225]. Задолго до Брэдбери и фильма Трюффо А.Камю написал эти строки: «Лагерь. Невежественный надзиратель измывается над интеллигентом. «Всё книжки читаешь! Ты, значит, умник...» и т.д. В конце концов интеллигент просит прощения» [2, с. 370]. В них – вся глубина и мерзость торжества посредственности над культурой и интеллектом. «Создаётся впечатление, что мир попадает во власть посредственности, людей без судьбы, без различий и без подлинной человеческой сущности» [7, с. 311], – этот Ясперсов тезис соответствует, в частности, и мысли Ортеги-и-Гассета: «Когда человек ощущает ущербность от того, что ему недостаёт ума или

храбрости, или привлекательности, он пытается возместить себя тем, что принижает недостающее. ... Все ценности меняются на противоположные: высшее, именно из-за его превосходства, шельмуется и свергается, а на его месте воцаряется низшее...» [5, с. 169–170]. Гибель духовной культуры в фильме Ф.Трюффо наглядно демонстрируется и с помощью так называемой телевизионной комнаты, воспринимаемой авторами как зримое воплощение агрессии СМИ, понуждающих человека раствориться в зрелище, воспитывающих автоматизм, но при этом соблюдающих видимость уважения к правам и свободам человека.

Третья картина, которую нельзя не вспомнить в этом контексте, – комедия Жака Тати «Плэйтайм» (1967). Представляя свою картину на Московском МКФ, Тати подчеркнул, что главное – сохранить человечность. Таким образом, фильм – о дегуманизации. Ещё в ранних своих работах постановщик предостерегал о наступлении стандартизации, сухого практицизма. Нарастания общих темпов жизни, однако события в них разворачивались в милой русскому сердцу Тати французской глубинке, на фоне которой эти угрозы казались слишком преувеличенными. Но уже в 1958 г. в «Моём дядюшке» Ж.Тати «выпускает» своего героя – милого увальня мсье Юло (его роль традиционно исполнял сам Тати) – в «трущобу» парижской жизни и городской архитектуры, а в «Плэйтайме» заявленная в предыдущем фильме проблема возносится уже почти к общечеловеческому, всеобщему уровню. Автор с нескрываемой тревогой показывает, как нарастание космополитизма в архитектуре и стиле жизни чревато исчезновением с лица земли неповторимых образов Парижа, Нью-Йорка, Сеула, Лондона. Показателен эпизод проезда парижского центра делегацией американских туристов, тщетно стремящихся увидеть здесь пресловутый «французский колорит» и в итоге отправляющихся в магазин, где торгуют американскими товарами. С помощью архитектуры режиссёр стремился охарактеризовать новую среду, в которой живёт современный человек и которой он должен приспособливаться.

В общем, новейшая демократическая система таит в себе зародыш то-талитарно-конформистского режима и должна перерасти в него медленно, незаметно, в порядке естественной эволюции. Этот режим получает у Яс-перса название *Massendaseinsordnung*. В этом режиме человек становится пленником собственных социально-эгоистических интересов, забота о ви-тальном существовании поглощает его полностью, превращает в труса, циника и холуя.

«...рост демократии в мире имеет роковой смысл. Он идёт параллельно выветриванию души, потере Бога в душе. Демократическое равенство есть потеря способности различать качества духовной жизни» [1, с. 616]. Здесь стоит вспомнить одну старую картину, которую сейчас можно толковать как своеобразную преамбулу к «Альфавиллю» и «451° по Фаренгейту». Речь о британском фильме Кэрола Рида «Третий человек» (1949). «В Италии, под властью Борджиа, во времена непрерывных войн, террора, убийств и кровопролития появились Леонардо, Микеланджело и Ренессанс. В Швейцарии почти пятьсот лет господствуют братское взаимопонимание, мир и демократия – и что это принесло? Часы с кукушкой...» – такой монолог звучит из уст циничного антигероя Гарри Лайма. Эти слова принадлежат не сценаристу фильма, прославленному писателю Грэму Грину, а Орсону Уэллсу, исполнившему роль Лайма. Мы предполагаем, что выдающийся режиссёр и актёр (Уэллс – человек энциклопедической образованности и разностороннего таланта; статья Андре Базена о его творчестве так и озаглавлена – «Личность эпохи Возрождения в Америке XX века») позаимствовал их у Н.Бердяева, ведь в его «Философии неравенства» находим такой «зеркальный» оригинал: «При самых страшных деспотиях прошлого бывал яркий расцвет личностей, бывали гении и святые, была возможна жизнь интимная и созерцательная, бывали великие творческие подъёмы. Всё итальянское Возрождение прошло под тираниями. ...Демократия неблагоприятна появлению ярких, сильных, творческих личностей, она создаёт нивелирующую общественную среду...» [1, с. 625].

Список использованных источников:

1. Бердяев Н.А. Философия неравенства // Судьба России: Сочинения / Н.А.Бердяев. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс; Харьков: Изд-во Фолио, 1998. – (Серия «Антология мысли»). – С. 479–730.
2. Камю А. Записные книжки; [пер. с фр., С.Зенкин]. – Харьков: Фолио, 1998. – (Вершины). – (Сочинения: в 5 т. / Альбер Камю; т.5). – 416 с.
3. Камю А. Творчество и свобода; [пер. с фр. И.Кузнецова]. – Харьков: Фо-лио, 1998. – (Вершины). – (Сочинения: в 5 т. / Альбер Камю; т.4). – С. 493–518.
4. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс; [пер. с исп. А.М.Гелескул] // Избран-ные труды / Хосе Ортега-и-Гассет. – М.: Весь мир, 1997. – С. 43–163.
5. Ортега-и-Гассет Х. Камень и небо / Хосе Ортега-и-Гассет; [пер. с исп. А.М.Гелескул]. – М.: Грантъ, 2000. – 288 с.
6. Ханютин Ю. Реальность фантастического мира / Ю.М.Ханютин. – М.: Искусство, 1977. – 304 с.
7. Ясперс К. Духовная ситуация времени; [пер. с нем. М.И.Левина] // Смысл и назначение истории / Карл Ясперс. – М.: Республика, 1994. – (Мыслители XX века). – С. 288–419.

Грищенко М.В.

аспірант,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПУБЛІЧНИЙ ПРОСТІР КИЄВА ЯК СЕРЕДОВИЩЕ ПРОЯВУ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Від середини 80-х років українське суспільство переживає процес постійної трансформації від авторитарного до демократичного суспільства. Україна на сьогоднішній день вже пододала чималий шлях, проте в суспільстві залишаються суттєві протиріччя. Тотальні зміни основних соціальних інститутів втягують у вир трансформацій всі сфери життя. Під впливом соціальних змін докорінних перетворень зазнає і урбанізований простір. На наших очах колись значущі радянські міста змінюють своє обличчя, претворюючись на нові глобальні мегаполіси, або ж навпаки втрачають свої позиції та поступово зникають. Найбільш різьке відображаються ці зміни в публічному просторі міста. Місто, а особливо публічний простір міста – це «лабораторія суспільства», де людина вступає в численні взаємодії. Саме тому відкривши завісу до розуміння тих процесів, що відбуваються в публічному просторі міста, ми отримаємо більш глибоке розуміння макропроцесів, що відбуваються в суспільстві. Так з метою виявленні відображення посткомуністичній трансформацій українського суспільства в публічному просторі, мною було проведено дослідження зміни публічного простору вулиці Хрещатик за роки незалежності. В доповіді я представляю попередні результати мого дослідження. Вулиця Хрещатик була обрана не випадково, оскільки це не лише головна вулиця Країни, а й важливий символ її становлення.

Під публічним простором вулиці я розумію, відкритий та напіввідкритий простір, що передбачений для перебування людей, їх пересування, взаємодії та комунікації; він забезпечує можливість

взаємодії незнайомих та анонімних зустрічей. До публічного простору Хрещатика належать: 1) простір самої вулиці та простір під вулицею (підземні пішоходи); 2) місця громадського харчування; 3) торговельні центри та магазини; 4) музеї, театри, кінотеатри; 5) площі (Майдан Незалежності та Європейська площа); 6) скверики із лавами вздовж дороги; 7) локалізовані в ньому люди та взаємодія між ними.

Для досягнення мети в дослідженні було використано декілька джерел інформації. В дослідженні було застосовано метод напівструктурованого глибинного інтерв'ю (15 інтерв'ю). Відбір респондентів здійснювався на основі теоретичної вибірки, критерієм відбору виступав вік, проживання в Києві у віці 20-25 років. До вибірки ввійшло по 5 осіб різних поколінь, що досягли віку 20-25 років в середині 80-х років ХХ століття, в кінці 90-х – на початок 2000-х років, в 2012 році. Всім респондентам було запропоновано відповісти на запитання, що стосуються їх молодості (віку 20-25 років) та їх життя в Києві, в особливості життя Хрещатика. Респонденти відповідали на запитання про роки своєї молодості – таким чином була досягнута схожість точок зору на Хрещатик потрібного періоду. Додатково було застосовано аналіз довідникової літератури, а також біографічних даних – спогадів очевидців про життя Хрещатика. Також було проведено невключене спостереження. Фіксації підлягали всі публічні місця Хрещатика, відкриті місця під-вищеної активності та скупчення людей, форми активності та взаємодії в цих місцях, у будній та вихідний день.

Для виявлення тенденцій змін публічного простору було застосовано метод порівняння. Для порівняння було обрано три часові періоди: середина 80-х років ХХ століття – період перебудови та початку розпаду Радянського союзу, цей період відображає життя радянського Хрещатика; другий період – кінець 90-х – початок 2000-х – час становлення основних соціальних інститутів, це період економічного зростання, переломний період розвитку України, важливим є й те, що саме в цей час Хрещатик отримує свій сучасний вигляд; останній період – сучасність, етап укріплення та

поглиблення інституційного становлення, період значних економічних та соціальних реформ. Ці три періоди були обрані на основі історичного та соціального розвитку українського суспільства, а також історії розбудови Хрещатика. Саме ці три зрізи дають нам можливість зафіксувати ті зміни, що відбулись в публічному просторі міста.

В результаті дослідження було виявлено, що публічний простір головної вулиці Країни, Хрещатика, зазнав значних структурних, функціональних, процесуальних та мотиваційних змін.

В публічному просторі Хрещатика відбуваються в першу чергу функціональні зміни, пов'язані із переходом України до ринкової економіки та демократії. Так, колишні радянські магазини не витримали умов конкуренції і їх заміщують магазини нового зразка. В політичній сфері це зміна ідеології, зняття обмежень на пересування, публічний простір відкривається для волевиявлення. Що ж стосується культурної сфери, то тут теж є помітні зрушення, як наприклад комерціалізація відпочинку, вільного часу. Так за часів радянського союзу «золота молодь» прогулювалась вздовж Хрещатика з метою самопрезентації. Сьогодні ж «золота молодь» робить це в кафе. Раніше взагалі не існувало культури «ходити по крамницях», «сидіти в кафе», основною функцією магазинів та кафе того часу – покупки, так як і кафе – їжа. Спілкування проходило на вулиці, а не в кафе. Сьогодні ж все кардинально інакше.

Важливими процесуальними трансформаціями є зміни, пов'язані з організацією та проведенням масових заходів. Для масових заходів є характерною деідеологізація та вільне, не примусове відвідування, оскільки за радянських часів масові заходи на Хрещатику були пов'язані з важливими радянськими святами, що передбачало обов'язкову демонстрацію, або ж парад, із відповідним прикрашанням та ідеологічним навантаженням. Сучасні ж святкові заходи, як правило не мають політичного чи ідеологічного навантаження. Що є досить показовим, так це те, що таких заходів стало значно більше. Що ж стосується мотиваційної сфери, то тут не все так однозначно, тут відбувається деякий зсув, результати

інтерв'ю показали, що респонденти не зацікавлені відвідувати Хрещатик, тоді коли за радянських часів туди всі намагались потрапити, оскільки саме там можна було дістати дефіцитні товари. Ми можемо лише зробити припущення про те, що Хрещатик перетворюється на вулицю для туристів та приїжджих.

Окрему увагу в своїй доповіді я б хотіла приділити саме структурним змінам, що відбулися в публічному просторі вулиці, оскільки саме структурні зміни є досить наглядними та показовими з точки зору зміни публічного простору. На структурному рівні трансформацій ми розглядаємо зміни фізичного середовища (ландшафту та зонування, його об'єму, рівня відкритості та доступності), що обумовлюють політичну, економічну, культурну та соціальну діяльність, соціального складу акторів (набору ролей та статусів), форми власності території, що виконує функцію публічного простору, норм та правил доступу, перебування та поведінки в даному публічному просторі.

Структурна трансформація в першу чергу передбачає зміну фізичного простору вулиці. Від появи першої споруди до сьогодення Хрещатик пройшов шлях стрімкої розбудови та кардинальних перетворень, проте він завжди був життєво важливою артерією міста Києва. Хрещатик завжди був місцем концентрації культурного, економічного та символічного капіталів. Хрещатик завжди відігравав стратегічну політичну роль. Окрім того, що тут розташовані адміністративні будівлі міського та державного значення, Хрещатик був ареною політичних баталій та волевиявлення. Як фізичний простір територія Хрещатика є досить зручною для одночасного перебування великої кількості людей. Він є відкритим із мінімальними просторовими обмеженнями.

Аналіз простору вулиці дає нам інформацію перш за все про зміни політичної орієнтації та структури суспільства. Так, відкриває Хрещатик сучасний Український дім. Споруду було побудовано 1982 року, початково це був музей Леніна, проте сьогодні вже про це майже нічого не нагадає, окрім того, що будівлю й досі прикрашають барельєфи із зображенням радянських воїнів та

цитатою самого Володимира Ілліча «Навчатись, навчатись і ще раз навчатись». Про ідеологічне минуле також свідчить і пам'ятник Леніну, що замикає Хрещатик. Ці дві споруди сьогодні лишаються нагадуванням про комуністичне минуле країни. Декларацією ж сучасної політичної ідеології незалежної країни є штандарт з прапором України та пам'ятна таблиця біля міської адміністрації, а також монумент Незалежності України. Про наслідування поколінь та історичне минуле свідчать і встановлені реконструйовані Лядські ворота із Архангелом Михайлом.

Цікавим, з точки зору просторової обумовленості політичного волевиявлення, є аналіз змін структури Майдану Незалежності. До реконструкції 1976 року площа Калініна (див. рис.1) була розбита дорогою на три частини, на пішохідній частині були висаджені клумби, вузькими доріжками між ними. З точки зору можливості зібрання цей простір є досить обмеженим, оскільки регламентоване місце для перебування людини звужується зеленими насадженнями. Значно розширюється публічний простір площі після реконструкції 1977 року. Тепер вже площа Жовтневої революції розбита (див. рис.1) широкою магістраллю на дві частини, яка у разі необхідності може бути перекрита для автомобільного руху і збільшити площу публічного простору. Площа зелених насаджень значно зменшилась з обох сторін, розширивши таким чином територію публічного простору та об'єм можливої концентрації людей. Центральний Монумент Великої Жовтневої революції завершує композицію, яскраво декламуючи про політичну ідеологію держави. Центральний фонтан на протилежному боці площі робить простір більш комфортним та цікавим для людей, таким чином підвищує зацікавленість перебування тут.

Сучасний Майдан Незалежності (див. рис.1), що був реконструйований 2001 року, має досить сильне символічне навантаження – тут розташовано 3 монументи, що символізують місце України в світі, її незалежність, самостійність та історичну спадковість, проте слід підкреслити, що значення монументу Незалежності не сприймається в людській свідомості, його часто

називають «баба с веткой», «бетмен» чи навіть просто «колона». З точки ж зору обумовленості можливості зібрання, то територія майдану, порівняно із попереднім є досить обмеженою. Площа раніше була більш відкритою та не мала фізичних бар'єрів та обмежень. Сучасна площа такі обмеження має – це скляні піраміди, входи в пішохідний перехід, до торговельного центру, а також Лядські ворота. Таким чином з точки зору можливості забезпечення найбільш ефективного для забезпечення політичної функції зібрання людей є простір Площі Жовтневої революції, що існувала з 1976р. по 2001 р.

Рис. 1. Площа Калініна – Площа Жовтневої революції – Майдан Незалежності

В фізичній організації публічного простору важливим є його сприйняття. Яким же є радянський образ Хрещатика? Хрещатик середини 80-х постає, як зелена, затишна вулиця, на якій можна було добре відпочити, це дуже зручне для прогулянки та знайомства з людьми місце. «Хрещатик был очень уютный, особенно пл. Калинина. Это была очень замечательная площадь» (жін. 51 р.).

Із зміною устрою змінюється і головна вулиця країни. Так, саме в 2001 році тут проводились широкомасштабні реконструкції. Цей період збігається із економічним зростанням, розвитком та закріпленням нових інститутів. Хрещатик цього періоду асоціюється із станом перебудови. Респонденти часто поділяють свій опис Хрещатика на дві частини до 2000 і після. При чому до 2000 Хрещатик – це позитивне, комфортне місце, звичне, традиційне, «рідне», а після відчужене, нецікаве, некомфортне, «чуже». «Мне крещатик конца 90-х нравится намного меньше, чем конца

восьмидесятих. Или начала 90-х потому, что, все таки, для киевлян Крещатик традиционно был местом встречи, прогулок, он был более цветущим,... Потом, с точки зрения индустрии города, сосредоточения таких вот городских коммуникаций – там было удобно. Какие-то традиционные магазины, или продуктовые, производственных товаров – традиционно места покупок. А в конце 90-х ну, он вошел в такую стадию перманентной перестройки, застройки. Вот я если, честно в конце 90-х помню перерытый Крещатик со стройками. ... Пыльно, душно, стройка. ... Вот сейчас эта улица у меня вызывает равнодушие, я там редко бываю. Если есть возможность, я туда не хожу...» (жін. 33р.).

Сучасний Хрещатик в уяві молоді вже не має такої чіткої асоціації із Хрещатиком радянських часів, хоча також чітко фіксується момент зміни фізичного простору. Цікавим є те, що в свідомості фіксується боязнь та неприйняття нових змін та перебудов історичної частини. Таким чином можна зробити припущення про формування у молоді цінності історичного минулого, зв'язаності поколінь. Така реакція також може бути пов'язана із активізацією руху киян за збереження історичного центру міста та створення громадянського суспільства. «Захламляют все, выкупают, что-то новое стоят. Хотелось бы конечно, чтоб сохраняли. Я считаю, что центр нужно сохранять таким, какой он есть. И стоять новые дома нужно в жилых районах, нежели в центре Киева» (жін. 23р.).

Отже, протягом періоду посткомуністичних трансформацій в фізичній структурі вулиці відбулися суттєві зміни, що резонують та відображають соціальні трансформації в першу чергу пов'язані із зміною політичної ідеології, розбудови державності та її інституцій, а також економічними перетвореннями, зокрема процесами комерціалізації всіх сфер життя. Окрім того в публічному просторі міста спостерігаються впливи і глобалізаційних тенденцій. Таким чином ми можемо зробити попереднє припущення про те, що публічний простір має евристичний потенціал в дослідженні соціальних змін та суперечностей.

Зубченко А.С.

*заместитель начальника управления по вопросам
внутренней политики и связей с общественностью,
Запорожская областная государственная администрация*

**ЗАПОРОЖСКИЙ ЭКЗИТ-ПОЛЛ-2012:
ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ И ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ**

Уже много лет, как опросы экзит-полл прочно вошли в украинскую политическую практику и стали неотъемлемым элементом информационного пространства в дни парламентских или президентских выборов. И если на общенациональном уровне социологи отточили свое мастерство почти до совершенства, то проведение полноценного репрезентативного исследования на уровне области, города, района все еще вызывает немало организационных и методических трудностей. Это связано как с объективными (дефицит финансовых, временных и технических ресурсов), так и с субъективными (недостаточное знание структуры электората, исторических закономерностей голосования) сложностями. По большому счету, на качество данных местных «опросов на выходе» влияют те же факторы, что по стране в целом – несоответствие существенных характеристик генеральной совокупности избирателей и активных выборщиков, отличия в явке представителей разных социально-демографических общностей, коммуникативной открытости симпатиков тех или иных политических сил и т.д. Встречаются и локальные де-терминанты, в частности, «антисдвиг» последней минуты – волеизъявление политически апатичных избирателей, в последний момент все же решивших прийти на выборы, против власти.

В день парламентских выборов 28.10.2012 региональный экзит-полл в Запорожье (генеральная совокупность – 314 тыс. горожан, принявших участие в голосовании) проводился общественной организацией «Южноукраинский гуманитарный альянс». На 92

избирательных участках при плановой выборке в 2730 человек было опрошено 3260 респондентов. При этом уровень достижимости составил 72%, а предельная статистическая погрешность данных варьировалась от 1,5% (по партийным спискам) до 3,6% (по кандидатам в 4 одномандатных округах).

Опрос проводился вблизи выходов из помещений для голосования на отобранных участках. Предварительно была обследована их дислокация: определено, где участки совмещены, а где имеют разные выходы. Исходя из этого, были обозначены конкретные места работы интервьюеров, что позволяло им максимально соблюдать шаг отбора и наблюдать весь поток людей, выходящих из участка. Например, интервьюер должен был работать возле дверей школьной столовой, актового зала, кабинета рекреации и т.д.

Шаг отбора рассчитывался, исходя из размеров избирательного участка и ожидаемой общей явки в 48-52% от общего числа избирателей. Предполагалось, что в первой половине дня (до 14.00) проголосуют 30-32% запорожцев, имеющих право голоса, а во второй – еще 18-22%. Величина шага отбора колебалась от 10 до 15. После получения оперативной информации о явке, шаг отбора для всех участков первой смены был увеличен на 2, а для второй – уменьшен на 3.

Вопросы зачитывались респондентам, а их ответы фиксировались в специальном бланке. От методики «secret ballot», широко используемой в национальных экзит-поллах, организаторы после долгих дискуссий отказались из-за ее высокой трудоемкости. Сведения об «отказниках» (пол и ориентировочный возраст) заносились в отдельный бланк.

Плановое задание по опросу на каждом участке определялось в 30 респондентов. Всего предполагалось опросить 2730 человек. По причине повышенной активности избирателей и неравномерного прихода на отдельные участки, реализованный объем выборки составил 3260 респондентов. На восьми участках план по опросу был перевыполнен в два, а на двенадцати – в полтора раза. В общем, реальная явка превысила прогнозную на 8-10%.

Существенных организационных трудностей, в отличие от прежних лет, при проведении экзит-полла не возникало. Это свидетельствует о значительном повышении уровня правовой и политической культуры всех субъектов избирательного процесса. Работу интервьюеров контролировали шесть координаторов, проводивших по три объезда участков в каждую смену. Всего было выявлено 5 нарушений правил отбора респондентов и 1 нарушение порядка заполнения полевой документации, которые были оперативно устранены.

Результаты экзит-полла характеризовались достаточно высоким уровнем точности.

Таблиця 1

Результаты экзит-полла

и итоги голосования по основным партиям

(в процентах)

Политическая партия	Данные экзит-полла	Результаты голосования	Расхождения
Компартия Украины	16,3	18,8	+2,5
ВО «Свобода»	7,9	5,7	-2,2
Партия «УДАР»	14,5	14,0	-0,5
ВО «Батьківщина»	18,8	18,4	-0,4
Партия регионов	34,3	33,6	-0,8

Как видно из таблицы, по трем политсилам – Партии регионов, ВО «Батьківщина» и «УДАРу» расхождения не превысили процента и находились в пределах статистической погрешности. Значительные отличия по Компартии отмечаются нами уже не впервые – на выборах-2002 экзит-полл «украл» у коммунистов 3,5% голосов, а шесть лет назад «лишил» последователей Ильича почти 2%. Основная причина этого – высокий уровень закрытости прокоммунистического электорального кластера, в котором преобладают люди старшего возраста (53%) со слабо развитыми коммуникативными навыками. А вот приверженцев «Свободы» в молчаливости заподозрить трудно – они рассматривали экзит-полл

как еще одну возможность поддержать эту нацио-налистическую партию, впервые прошедшую в парламент.

Уровень поддержки самых рейтинговых политсил ощутимо колебался в течение всего воскресного дня. По опыту местных выборов-2010 мы уже знали о том, что среди партий есть «жаворонки» (КПУ, ПР) и «совы» («Батькивщина», «УДАР»). В октябре 2012 года ситуация существенно не изменилась, разве что ряды избирателей, поздно приходящих на участки, пополнили симпатии «Свободы». Исходя из этого, совокупный результат трех оппозиционных партий на 10.00 составлял около 28%, а к 19.00 достиг 42%, в то время как электоральные достижения ПР и КПУ уменьшились с 64 до 51%.

Значительное влияние на результаты определенных политсил оказали характеристики активных выборщиков. В социально-демографическом плане по сравнению с местными выборами-2010 картина мало изменилась – около 40% составили запорожцы старше 55 лет, менее пятой части – молодежь. Вместе с тем несколько снизился общий образовательный уровень, в частности, с 51 до 47% сократилась доля лиц с высшим образованием. Вероятней всего, это объясняется мобилизованным голосованием работников крупных промышленных предприятий в ряде районов областного центра. Также статистически значимые изменения произошли в структуре занятости запорожцев, пришедших на выборы. Меньше стало инженерно-технических работников, и несколько возросла доля служащих без специального образования. Вероятно, это связано с общими изменениями социально-профессиональной структуры населения, вызванными кризисными явлениями на запорожской промплощадке.

Результаты экзит-полла зафиксировали тенденцию к продолжению формирования региональных целевых групп у ведущих политсил. В частности, Партия регионов и КПУ заручились наибольшим числом сторонников среди неработающих пенсионеров и рабочих, «УДАР» – рекрутировал приверженцев из числа студенчества, а «Батькивщина» – из частных

предпринимателей. С повышением образовательного уровня респондентов резко снижалась вероятность голосования за ПР и КПУ и повышалась – за «Свободу» и «УДАР». Наряду с этим коммунистам впервые с 2002 г. удалось преодолеть пятипроцентный барьер среди молодежи, что свидетельствует о сохранении электоральных перспектив красной политической силы.

Таким образом, результаты запорожского экзит-полла-2012 и чуть позже объявленные официальные итоги голосования указали на серьезные изменения в структуре регионального электорального пространства. Политический вес в Запорожье приобрели уже не «полторы» правоцентристских партии («Батькивщина» и «Наша Украина» в 2007 г.), а целых три. Их суммарный результат превысил процент голосов, отданных за В.Ющенко в третьем туре президентских выборов 2004 г. Вместе с тем в одномандатных округах все без исключения выдвиженцы оппозиции показали очень слабые результаты, «прославились» неумелым и нетехнологичным ведением кампании, бесконечными ссорами и взаимными обвинениями. На результаты партии власти, которые в прежние годы были существенно выше, наложили отпечаток как последствия отдельных непопулярных социально-экономических реформ, по причине которых произошло резкое уменьшение числа симпатиков в младших и средних возрастных группах, так и усилившаяся конкуренция со стороны КПУ в старшей возрастной когорте. Наметились и новые линии электоральной дифференциации, которые в полную меру, вероятно, проявятся в президентской кампании-2015.

Кравцов С.О.

*к. соц. н., старший науковий співробітник,
Науково-дослідний інститут соціально-трудових відносин
Міністерства соціальної політики України*

**ПРОФЕСІЯ
В ЕМПІРИКО-СОЦІОЛОГІЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ**

Існування професії на ринку праці – справа буденна. Як і повсякденним можна назвати існування професійної групи. Більшість досліджень у рамках соціології професій пртипадає на вивчення професії не як атомарного чинника, а швидше у взаємозв'язку з відповідною професійною групою. Даний конструкт відображає, за суттю, не саму професію, а її характеристику, оскільки вичленення її з професійної групи як чогось окремо взятого є проблематичним, і необхідно погодитися з тим, що і мало вивченим: велика частина теоретичного розвитку професій зосередилася на визначенні професійної групи, поясненні підвищенні та пануванні професійних об'єднань, розвитку моделей професійної організації та обговоренні системи професій і вимог до знань. У такому ключі правомірним постає питання: а чи можливо власне розглянути (дослідити) професію без її носія? Якщо вона існує як соціальна система, то яка грань її «відчуття»?

Подібного роду питання ставляться і ставилися в різні часи, зокрема таким є структурно-функціональний підхід Т. Парсонса у вивченні особистості, а саме як функцію від тієї безлічі соціальних ролей, які притаманні будь-якому індивіду в тому чи іншому суспільстві. Отже, розділяючи людину на індивідуума й особистість, виокремлюється її фізіологія та соціально-психологічна складова. Таким же чином, на мою думку, можливим є обговорення і професії як окремо взятої соціальної системи. Саме такий підхід змушує задуматися про актуалізацію порушеного питання в моїй доповіді.

Чим представляється професія на ринку праці? Яка її соціальна значимість і складова ринку праці без її носія? У даному контексті, як нам здається, професію не слід розчленовувати або скоріше зіставляти з подібного роду видами трудової діяльності людини. Мається на увазі існування поряд професією таких термінів як заняття, кваліфікація, посада тощо. Тому, говорячи про професію як соціальну систему, ми будемо розуміти всю повноту сукупності трудової діяльності людини, що приносить певного роду дохід.

Розглядаючи підняту актуальність крізь призму наукової літератури, слід зазначити, що, на жаль, ступінь розроблення даного питання не значна. Тематика вивчення професій як окремого соціального конструкту вільно існуючого від природи людини та того, що нею створюється, нівелюється розумінням того, що все соціальне створено особистістю, соціумом. Без участі людини нічого соціального не може бути. Тому розглядаючи професію як окрему соціальну систему поза особистості, не слід розуміти її як певний об'єкт нестворений «руками» людини. Мова йде тільки про її існування в межах соціальної природи і про можливість пізнання професії як якогось соціального конструкту виділеного з загальної соціальної маси.

Деякі соціологи, тривалий час досліджуючи феномен професії (певний соціальний конструкт, існуючий окремо від її носія) сходилися на думці, що якщо професія є ключовим поняттям для соціологічного аналізу, так це тому, що крім професійної діяльності як такої, вона включає в себе тип соціального досвіду та соціального статусу [1, с. 206]. Такі судження ґрунтувалися на численних соціологічних роботах свого часу. Професії розглядалися крізь призму різних галузевих соціологій, зокрема це соціології: праці, промисловості, освіти, економіки, професій і професійних груп і т.д. Значне коло робіт було опрацьовано в контексті загальних соціологічних теорій: соціальної структури, соціальної стратифікації та соціальної мобільності. Ученими-класиками з цього питання вважаються Л. Ребо, К. Маркс, Ф. Енгельс, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм,

П. Сорокін, В. Зомбарт, Т. Парсонс, М. Вебер, Г. Зіммель, Е. Хьюз та ін.

Так, Л. Ребо вказував на те, що «будь-яке добро церкви та будь-якої професії є релігійною функцією, рангом у соціальній ієрархії. Кожному за його здатність, кожному здатності за його працю» [2, с. 83]. Учений вбачив професію як церковну функцію, однак не поділяв її на види. На це вказував також і Г. Спенсер: «Яким чином професії виникли? Або, говорячи мовою еволюційної філософії, з якої соціальної тканини, раніше існуючої, вони диференціювалися? Безсумнівно, що професійні діяльності або, принаймні, деякі з них виникли з первинної політико-церковної діяльності. А коли політико-церковна діяльність диференціювалася на політичну та церковну, то ця остання зберегла за собою зародки всіх професійних діяльностей» [3, с. 375]. Але Г. Спенсер до професій відносив тільки ті, які, на його думку, виконували завдання зрощування та підвищення рівня життя. Тому до професій учений відносив лікарів, юристів, артистів, істориків, літературних діячів, скульпторів, вчених, вчителів та ін., тобто тих, хто мав певну автономію в своїй трудовій діяльності.

К. Маркс, Ф. Енгельс бачили в професії елемент розподілу праці. На відміну від Г. Спенсера і Л. Ребо вчені виділяли власне професії і окремо спеціалізації: «поділ праці, починаючись відділенням самих різних професій, йде до такого розподілу, коли розділяються робітники, зайняті виготовленням одного й того ж продукту, який має місце в мануфактурі» [4, с. 363]. Звичайно дуже важко переоцінити наукові погляди К. Маркса і Ф. Енгельса, але одночасно вчені не розглядали розподіл праці як позитив для працівника [5, с. 303].

До іншої думки про професію схилився класик соціології Е. Дюркгейм. Професію вчений ототожнював з професійною групою, кажучи про те, що тільки остання не дає суспільству розкладатися та розмежовуватися, тому професійна група є поєднуючим чинником соціуму.

У контексті теоретичних напрацювань класиком соціології М. Вебером, поняття професії співвідноситься не стільки з соціально-економічною структурою суспільства, скільки з поведінкою індивідуума, його світоглядом і системою цінностей. «Beruf» з німецької перекладається і як професія, і як покликання, тому проблема професійного покликання проходить через всю його роботу. Професія розглядається вченим як специфікація, спеціалізація і комбінація функцій індивіда, становить основу постійної можливості матеріального забезпечення або заробітку [6, с. 715]. Досить цікаву думку виводить М. Вебер з позицій Лютера і німецьких містиків. Так, вчений пише: «градація в оцінці праці від «*orega servilia*» (низьких обов'язків) селян і далі за висхідною ієрархією, яка може бути пояснена специфічним характером чернецтва, милостинею, пов'язаної (з матеріальних причин) зі містом в якості свого місця перебування – така градація була однаково чужа як німецьким містикам, так і селянському синові Лютеру. І Лютер, і містики вважали всі професії рівноцінними та підкреслювали богоугодність соціального розшарування суспільства» [6, с. 130-131].

Представник німецької класичної школи, соціолог В. Зомбарт не відо-кремлював професію, заняття та інші види трудової діяльності один від одного. Його роздуми сходилися на тому, що «... тільки людська природа з її вимогами має визначальне значення в сенсі об'єднання окремих функцій роботи в єдину професію: *mensura omnium rerum homo ...*» [7, с. 44].

У радянський час дослідженнями соціології професій і власне сутність професійної назви роботи як явища займалися С. Струмлінін, В. Подмарков, В. Шубкіна, В. Паніотто, Г. Чередниченко та ін.

Сьогодні цій тематиці приділяється незначна увага вчених. Тим часом, у більшості своїй, професія не розглядається як окремо існуюча від свого носія соціальна система.

Перераховані вище ідеї соціологічної думки в сукупності своїй є теоретичними напрацюваннями, ми ж своєю метою ставимо

дослідження емпіричних практик, які склалися на ринку праці і в системі соціально-трудових відносин. Даний підхід було обумовлено тим, що розуміння з теоретичної точки зору професії як соціальної системи, окремо існуючої від її носія, до цих пір не піддається осмисленню. На нашу думку, саме емпірика на даний момент може описати сутність цього соціального конструкту.

Говорячи про емпірики нагадаємо, що Україна одна з перших країн радянського союзу прийняла міжнародну практику в сфері класифікації професій. Перехід від радянської системи до Міжнародної стандартної класифікації занять 1988 дозволив країні вийти з суворої прив'язки до класового розподілу праці і максимально наблизитися до загальностатистичних систем визначення робіт і систематизації їх за видами економічної діяльності, рівнем освіти та підпорядкованості (в даному випадку мається на увазі український національний стандарт Національний класифікатор України ДК 003:2010 «Класифікатор професій», який є для нас базисом при визначенні тієї чи іншої професії). Заглиблюючись у емпіричне вивчення професій на ринку праці та в системі соціально-трудових відносин, відзначимо, що «природа», в якій вони існують, має різноманітні характеристики: філологічні, соціально-економічні, соціально-психологічні та соціологічні. У рамках проведення конференції детально розглянемо кожен з цих характеристик.

Список використаних джерел:

1. Ленуар Р. Начала практической социологии / Р. Ленуар, Д. Мерлье, Л. Пенто, П. Шампань / Пер. с фр. А. Т. Бикбова, Д. В. Баженова, Е. Д. Вознесенской, Г. А. Чередниченко; отв. ред. и предисл. Н. А. Шматко; пос-лест. А. Т. Бикбова. – М. : Институт экспериментальной социологии; СПб. : Але-тейя, 2001. – 410 с.

2. M. Reybaud Louis. Etudes sur les réformateurs ou socialistes modernes / Louis Reybaud. – Paris, 1864. – 472 p.

3. Спенсер Г. Синтетическая философия / в сокращенном изложении Г. Коллинза / Г. Спенсер. – К. : Ника-центр, 1997. – 512 с.

4. Маркс К. Сочинения: издание 2, т. 23 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Полит-литература, 1960. – 908 с.

5. Маркс К. Сочинения: издание 2, т. 20 / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М. : Полит-литература, 1961. – 898 с.

6. Вебер М. Избранные произведения / пер. с немец. / Сост., общ. ред. и пос-лесл. Ю.Н. Давыдова / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990. – 808 с.

7. Зомбарт В. Собрание сочинений в 3-х томах. Том 1 «Буржуа: к истории ду-ховного развития современного экономического человека» / В. Зомбарт. – С.-П. : Владимир Даль, 2005. – 638 с.

Кравчук М.О.

аспірант,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СПЕЦИФІКА ОБ'ЄКТА СОЦІАЛЬНО-НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В КОНТЕКСТІ АНАЛІТИЧНОГО ПІДХОДУ ДЖ.СЬОРЛЯ

Дискусії щодо диференціації природничих та гуманітарних наук, які розпочалися ще на початку минулого століття, в контексті сучасних теоретико-методологічних пошуків в соціології розгортаються під знаком зближення цих двох корпусів знання. Представники деяких напрямів у філософії та методології науки взагалі наголошують на втраті значущості подібного роду розрізнення [1], зокрема таку позицію відстоюють автори, які працюють в контексті синергетичного та постнекласичного підходів. Не зважаючи на значні досягнення методології науки, яких було здійснено у минулому столітті, що дозволили спростувати ряд аргументів, які вказували на жорстку опозицію природничих та гуманітарних наук, заяви про остаточне зближення цих двох галузей знання виглядають все ж непереконливими, а в контексті

теоретичних та емпіричних досліджень в соціології, можуть мати навіть негативні наслідки, адже специфіка природничих та гуманітарних наук зосереджена в об'єкті їх дослідження, і механічне ототожнення цих об'єктів постає грубою методологічною помилкою.

В цьому сенсі важливого значення набуває дослідження специфіки об'єкту соціологічного дослідження в контексті аналітичного підходу Дж. Сьорля. Власне, його аналіз варто розпочати з поняття інтенційності, під яким слід розуміти «...таку здатність свідомості, яка дозволяє бути спрямованою на, чи щодо об'єктів, а також стану справ у світі...» [2, 25], тобто вона задає своєрідне векторне спрямування мисленнєвої діяльності. Запозичуючи дане поняття з феноменологічної традиції, Дж.Сьорль здійснює його своєрідну модифікацію, зберігаючи однак загальне смислове навантаження як векторного спрямування свідомості. Принциповою відмінністю ж його версії інтенційності є дослідження її в якості колективного феномену, як того чинника, який обумовлює виникнення загальнозначущих інтенційних станів, які поділяються усіма членами суспільства, а також є умовою соціальної взаємодії в якості здатності Я орієнтуватися на Інших у справі колективної постановки мети та її досягнення. На відміну від феноменологічного підходу він розглядає індивідуальну інтенційність лише в якості частини інтенційності колективної, однак, в той же час, наголошує на реалізованості інтенційних актів лише в свідомості індивіда. Тобто, з одного боку, колективна інтенційність постає чимось більшим за індивідуальний інтенційний акт, задаючи загальне тло орієнтацій індивіда, а з іншого боку – сам індивід через власні акти свідомості постає умовою конституювання колективної інтенційності, він є її носієм. Остання створює своєрідні тематичні контексти, лише в межах яких і можливе розгортання індивідуального інтенційного акту, так, скажімо, для формування турботи індивіда про певний об'єкт, його переконання про дещо, страху стосовно чогось мають бути сформовані самі поняття страху, турботи та переконання, які наявні у кожного члена суспільства, ці

поняття можуть набувати різноманітних смислових відтінків, однак важливо, що вони є значимими для кожного як певний вектор дії. Підпорядкування індивідуальних інтенційних актів колективній інтенційності не носить жорстко детермінованого характеру, адже остання постає лише як фон для першої, складаючись з цілої мережі «...можливостей, здатностей, диспозицій...», які обумовлюють нас здійснювати власні інтенції» [3, 31]. В світлі даного аналізу це важливий момент, адже дозволяє перейти до теми онтологічного статусу соціального як об'єкту соціологічного дослідження.

Загалом, наша мова дозволяє виокремити два класи об'єктів. Стверджуючи, що атом має електрони, ми фіксуємо онтологічно об'єктивний, тобто незалежний від спостерігача об'єкт. В цьому випадку лінгвістично вдається зафіксувати внутрішнє значення об'єкту, яке жодним чином не залежить від спостерігача, а це означає, що ми маємо справу з тим, що Дж.Сьорль називає грубим фактом. Однак, мова дозволяє виявити й інший клас об'єктів, існування яких залежить від спостерігача, скажімо, твердження, що серце стиснув ниючий біль. В такому разі ми маємо справу з болем як онтологічно суб'єктивним об'єктом, який існуватиме доти, доки існує індивід, який стверджує про біль, та спільнота, яка має уявлення болю. Слід відзначити, що он-тологічний статус об'єкту не здійснює жорсткої детермінації його епістемологічного статусу. Скажімо, твердження про те, що атом є деяким позитивно зарядженим тілом, в яке поміщені електрони, є онтологічно об'єктивним, оскільки в структурі атома дійсно наявні електрони, але має епістемологічно суб'єктивний характер, оскільки залежить від теоретичних упереджень автора, який розробив дану модель будови атома. Водночас, можливий випадок, коли онтологічно суб'єктивний об'єкт має епістемологічно об'єктивну силу, скажімо, курс валют, адже саме поняття грошей залежить від конвенційної згоди учасників господарських відносин, які можуть приписувати відповідну функцію мушлям, золоту чи паперовим розпискам, однак сам курс валют має об'єктивне значення і не залежить від спостерігача.

Творення людиною символічного світу, другої природи, себто культури відбувається через приписування засобами мови онтологічно об'єктивним, тобто грубим фактам додаткових функцій, що пов'язано із здійсненням колективних інтенційних актів. При чому, колективна інтенційність не просто здійснює приписування функції грубим фактам, вона забезпечує загальне визнання цих функцій, тим самим створюючи об'єкти, що мають епістемологічно об'єктивне значення.

Власне, будь-який соціальний факт вкорінений у колективній інтенційності, однак конструювання соціальної реальності не може бути обмеженим лише ним, це своєрідна перша сходинка формування соціального, тому ідея соціального факту має бути доповнена поняттям інституційного факту як особливого підкласу першого, чия специфіка полягає в тому, що він «вписаний в людські інституції» [4, 26]. В цьому відношенні можна було б розглядати гроші як приклад інституційного факту, адже, з одного боку, його існування можливе лише за умови функціонування найелементарніших відносин, які пов'язані з обміном товарів, тобто існуванням найпримітивнішої форми інституту ринку, що дозволяє називати певний об'єкт, скажімо, мушлю деяким еквівалентом грошей (мушля-як-гроші) лише в певному контексті (наявність ринку), а з іншого – декларація мушлі як грошей стає умовою можливості й формування відповідного інституту, адже можна цілком уявити – і історія має тому достатньо прикладів – ситуацію натурального господарства, коли відбувається виробництво товарів, що повністю покриває усі потреби родини, в цьому сенсі виникнення певних фінансових механізмів є неможливим доти, доки об'єктивно не виявиться певний надлишок продукції в одному господарстві та її потреба в іншому. В такому разі декларація мушлі як грошей в якості нейтрального еквіваленту обміну отримує перформативну силу, здійснюючи не лише іменування досі невідомого явища, але й творення відповідного інституту, тобто обумовлює виникнення ринку. Перформативний акт створює контекст, конструктивні правила якого дозволяють у подальшому

призначати функцію будь-якому грубому факту, так, скажімо, ця функція може бути приписаною золоту, солі, паперовим розпискам. Слід відзначити, що не всі соціальні факти є інституційними, так, скажімо, ніж, викрутка, сокира також є соціальними фактами, адже пов'язані з колективною інтенційністю, що приписує цим матеріальним об'єктам відповідні функції, однак ці соціальні факти залежать від загального визнання даної функції, а не від вписаності у певний інститут, а також не мають перформативної сили його творення. В цьому сенсі буття інституційних фактів пов'язано із певним типом соціальної взаємодії, що вони позначають, так, скажімо, гроші позначають взаємодію на рівні обміну товарами, влада вказує на відносини панування та підкорення тощо. Важливим моментом, що принципово відрізняє інституційний факт від соціального, є можливість конструювання в межах інститутів таких фактів, які виявляються незалежними від спостерігача, однак стосуються залежних від нього феноменів, адже, як ми показали вище, кожен інститут ґрунтується, як і факт, що його утворює, на колективній інтенційності. Так, скажімо, в галузі економіки існує явище рецесії, яке жодним чином не стосується колективної віри в нього, однак все ж перебуває у залежності від загального визнання грошей та інституту ринку, в такому разі можна говорити, що «рецесія є залежною від свідомості, але не інтенційно відносною» [2, 117], маючи об'єктивне значення, однак виникаючи у процесі розвитку відповідного інституту. Якщо соціальні факти є статичними, то інституційні факти мають динамічну природу і конструюють у власних межах своєрідні факти другого порядку, які перебувають в опосередкованій залежності від спостерігача. Саме інституційні факти конституюють соціальну реальність, в той час як соціальні факти складають світ культури як другої природи.

Власне, ми підійшли до ключового пункту даного розгляду, який дозволяє зафіксувати принципову особливість об'єкту соціально-наукового пізнання, адже в той час як «...природничі науки мають справу з властивостями, що не залежать від спостерігача, наприклад, силою, масою..., соціальні науки

стосуються властивостей, які є залежними від спостерігача, таких як вибори...та соціальна організація» [3, 117]. В цьому сенсі об'єкт соціологічної науки є завжди онтологічно суб'єктивним, однак це у жодному разі не означає втрати ним претензії на науковість, адже об'єктивне значення його для акторів, через свідомість яких він сконструйований та підтримує свою функціоналізацію, зберігається, про що вже йшлося вище. Запропонована Дж.Сьорлем диференціація онтологічно об'єктивних та онтологічно суб'єктивних фактів має ключове значення в дискусії щодо демаркації наук, про яку ми вже згадували, адже дозволяє чітко вказати на нездоланні відмінності, оскільки навіть відкриття нестабільних дисипативних структур в при-родознавстві, які, зазнавши найменшого впливу дослідника, можуть потрапити в точку біфуркації, не дає належних підстав подолати розрізнення, в будь-якому разі ці структури є онтологічно об'єктивними і не залежать від віри будь-кого в їх існування чи значущість.

Таким чином, соціальне постає конструктором, умови існування якого вкорінені в колективній інтенційності, що дає нам підстави говорити про те, що воно має онтологічно суб'єктивний характер, тобто залежить від віри самих акторів у значущість тих функцій, які були приписані грубим фактам, однак ця ж колективна віра забезпечує його епістемологічну об'єктивність. Водночас, другою важливою складовою соціального конструювання постає мова, яка виявляється своєрідним середовищем, в межах якого завдяки перформативним актам відбувається творення соціальних та інституційних фактів. Це означає, що суспільство як об'єкт соціологічного дослідження неминуче занурене у певний контекст, загальним тлом якого постає мова. Соціологія має справу з онтологічно суб'єктивною, але епістемологічно об'єктивною реальністю – і в цьому її принципова відмінність від природничих наук, а її залежність від контексту мови, яка відображає специфіку світоглядних орієнтацій суспільства, вказує на неможливість позаконтекстуального вивчення об'єкту соціологічного дослідження.

Список використаних джерел:

1. Степин В.С. Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция / В.С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
2. Searle J.R. Making the Social World: The Structure of Human Civilization / J.R. Searle. – Ox. : Oxford University Press, 2010. – 208 p.
3. Searle J.R. Mind, Language and Society: Philosophy in the Real World / J.R. Searle. – N.Y. : Basic Books, 2008. – 192 p.
4. Searle J.R. The Construction of Social Reality / J.R. Searle. – N.Y. : Simon & Schuster, 1995. – 241 p.

Кучер Г.О.

аспірант,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФІГУРАТИВНИЙ АНАЛІЗ Н.ЕЛІАСА: МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ

Німецьким соціологом ХХ століття Н.Еліасом розроблявся новий напрямок в соціології – фігуративна соціологія, ціль якого – вивчення фігурацій – процесів, які виникають в результаті взаємодій об'єктів та суб'єктів, які переплетені між собою, оскільки перебувають у взаємній залежності один від одного.

За допомогою концепту фігурації, Н.Еліас аналізував цивілізаційні зміни європейського суспільства, починаючи від Середньовіччя [1]. Принцип, якого дотримувався вчений у своїх дослідженнях, полягав у вивченні об'єктів в довгостроковій перспективі їх розвитку та становлення. Фігуративний аналіз Н.Еліаса критикували деякі вчені (Х.-П.Дюрр, В.Вокзамп, З.Бауман) за його етноцентризм, але прихильників такого аналізу було більше.

Останні використовували методологію Н.Еліаса для своїх досліджень.

В сучасній соціології до фігуративного аналізу звертаються в тих випадках, коли воліють показати альтернативну (цивілізаційну) модель розвитку нації, держави, спільноти, підкреслити важливість довгострокових процесів розвитку суспільств та людської поведінки, прослідкувати змінюваність в тій чи іншій структурі. В даному випадку зупинимось на фігуративному аналізі макрооб'єктів – американської та азіатської цивілізації, які досліджували А.Джонс, С.Меннел, Ш.Сузукі.

Американську цивілізацію за допомогою фігуративного аналізу, досліджували Чарльз А.Джонс [2] та Стівен Меннел [3,4]. Перший запозичує твердження Еліаса стосовно балансу влади та стверджує, що в американській цивілізації панівну роль займає США, інші ж держави Західної півкулі групуються навколо лідера, утворюючи складну мережу взаємодій та взаємозалежностей між собою. До того ж, збалансована взаємодія США з іншими країнами Америки, ще більше об'єднає Західну півкулю та спонукає до глобалізаційних процесів. Вчений робить прогноз, що хоча США поступово втрачає свої лідерські позиції, але вона все одно залишається «культурним клеєм» півкулі.

Із втратою позицій США погоджується і Стівен Меннел. Перш за все це стосується цілі, навіть місії, США, а саме – позбавлення світу від конфліктів. Досягнення такої мети могло б стати результатом процесу цивілізації, про яку писав Еліас. Та, оскільки, далеко не весь світ прагне підкорюватись моделі США, а політика нав'язування демократії в інших країнах, поки що, також не отримала позитивних відгуків ні серед населення держав, яким вона нав'язується, ні серед зовнішніх спостерігачів, то говорити про досягнення безконфліктності зарано.

Фігуративний аналіз американської цивілізації дозволяє вченому виявити зв'язки в історичному, культурному, політичному, економічному аспектах, побудувати процесуальні моделі країн з

урахуванням змінюваних в часі взаємозв'язків; а також критично оцінити поширені уявлення стосовно цієї цивілізації.

Вчений аналізує три хибних, на його думку, уявлення стосовно американської цивілізації. По-перше, американською цивілізацією він називає не лише США, а всю територію Західної півкулі – Північної та Південної Америки, яку й слід вивчати в дослідженнях. Хоч США і мають європейський характер та з'явилися як осколок Європи, який відколовся від неї в політичному відношенні декілька століть назад, історичні події, які відбувались в Латинській Америці мають схожу природу (заселення континенту європейцями). Це призвело до таких спільних рис американців, як расовий розподіл та расизм, яскраво виражену релігійність та порівняно високий рівень насилля, негуманне ставлення до природних ресурсів серед першопоселенців.

По-друге, вчений критично оцінює «американську винятковість». Вчений вважає, що порівняння європейського та американського стилів життя, їхніх культур, – не дають конструктивних результатів, натомість породжують безліч непродуктивних протиріч стосовно винятковості тієї чи іншої культури. Хоча А.Джонс – навпаки, протиставляючи Західну Європу Америці, виявляє відмінності між ними на 2-х рівнях – рівень ідентичності та політичний рівень та вивчає їх.

По-третє, Сполучені Штати не варто розглядати виключно як добродієсну моральну силу. Меннел стверджує, що вони є такими ж корисливими, як і інші держави, а віра в добродієсність – це самообман, який існує як на індивідуальному, так і на колективному рівнях. Прийняття лише позитивних якостей, позитивних (а інколи і альтруїстичних) мотивів дій держави – це хибний погляд, який унеможлиблює реалістичне розуміння положення США в сучасному світі та характеру американського суспільства.

В дослідженні американської цивілізації Меннел, за аналогією дослідження європейської цивілізації Еліасом, використовує історичний досвід, який визначив американський національний характер. Меннел демонструє це на прикладі американських звичаїв

(манер), випадків насилля в американському суспільстві та розвитку американської держави.

Отже, американська цивілізація (починаючи з XVII) має спільне коріння з європейською цивілізацією. Масове переселення європейців на землі Америки та завоювання її території дає змогу аналізувати цивілізацію за допомогою теорії Еліаса.

Європоцентриське направлення теорії Еліаса не стало перепорою і для азійських дослідників, які переглянули культурно-історичну картину східної частини світу (зокрема йдеться про Японію та Китай).

Азійське суспільство також стало полем дослідження, на якому застосовувався фігуративний аналіз Еліаса. Це заслуга японського дослідника – Шого Сузукі [5]. Він провів порівняльний аналіз між Японією та Китаєм, виявивши різний вплив на них європейської цивілізації. Японія та Китай, на думку вченого, хоча й близькі за культурною приналежністю, але зазнавши впливу зі сторони Європи по різному ставились до європейської «цивілізаційної місії» (під «цивілізаційною місією» вчений розумів «окультурення» інших націй). Японія пішла європейським шляхом, тобто намагалась стати для інших взірцем всіма можливими способами (в тому числі й збройним). Тоді як Китай навпаки, відмовився від подібного стилю поведінки, та став центром азійського світу, виробивши власні норми азійської цивілізованості.

Шого Сузукі застосував цивілізаційну концепцію до Японії, починаючи від переломного моменту, коли вона зіткнулась з європейським міжнародним порядком в 1853 році та почалась реставрація Мейдзі з 1868 – до 1912 року. В цей час країна відмовилась від самоізоляції та затвердилась як світова держава, тобто стала частиною світової фігурації.

З середини XIX століття підтримувалось переконання в первісній перевазі європейської «цивілізації», яка виникла в контексті «наукового» расизму, промислової революції і швидкому технічному прогресі, які супроводжували цей процес. Європейці нав'язали стандарти цивілізації, вони встановили стилі політичних

інститутів, правові кодекси і дипломатичні практики, на додаток до забезпечення захисту життя і майна іноземців. Відмова від цих структур, від «стандартів цивілізації» означало для країни, що її суверенітет не матиме поваги і міжнародні права на неї не поширюватимуться.

Японія з кінця XIX століття прагнула визнання серед європейських країн, але в світі її сприймали як «напів-цивілізовану», як щось середнє між європейськими цивілізованими країнами та азійськими нецивілізованими. Такий стан речей не влаштовував країну. Зміцнення власної цивілізованої ідентичності відбувалось в країні за рахунок агресивної поведінки до інших азійських країн. Японський орієнталізм відкидав решту Азії як нецивілізовану частину світу. Навіть расова та культурна спорідненість між країнами Сходу не змогли запобігти появі понять зверхності та культурному нейтралітету, які сформувались в Японії.

Ситуація з Китайською народною республікою кардинально протилежна японській. Китайці самі були жертвами європейської «цивілізаційної місії», і пам'ять про їх національне приниження зіграла важливу роль в національній ідентичності азійців. Китайська дипломатія є антитезою імперіалістичних держав. Вони створили «П'ять принципів мирного співіснування», які включають в себе невтручання у внутрішні справи держав, а також взаємну повагу до суверенітету і територіальної цілісності держави. Пекін підкреслює, що послідовно виступає проти імперіалізму, гегемонізму і колоніалізму. Політика країни спрямований на зміцнення єдності з народами інших країн, підтримує пригноблені нації і країни, що розвиваються в їх боротьбі за завоювання та збереження національної незалежності і розвитку своєї національної економіки.

Китайська «цивілізаційна місія» полягає в тому, щоб служити прикладом для інших. Ця ідея ілюструє вчення Конфуція, тобто релігійна складова місії, на відміну від західного – домінування духовного чи військових завоювань. Китай є зразком для наслідування серед пригноблених країн, до яких відносяться африканські.

В результаті фігуративного аналізу, Сузукі дійшов висновку, що схожість в культурі, близька расова приналежність не забезпечує однаковості, чи принаймні схожості, цивілізаційного розвитку двох азіатських країн – Японії та Китаю. Їх розвиток має свою винятковість та неповторність, а «цивілізаційні місії», які по-своєму виконуються кожною з країн – діаметрально протилежні орієнтири. В Японії – це наслідування європейським цінностям та тяга до цивілізації; в Китаї – побудова власної моделі розвитку й цивілізації, та залучення інших народів до неї.

Отже, фігуративний аналіз Н.Еліаса не обмежується європейським суспільством, а є методом вивчення макрооб'єктів з домінуючою національною більшістю.

Список використаних джерел:

1. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н.Еліас. [пер. з нім. О.Логвиненко]. – Київ, Видавничий дім «Альтернативи». – 2003. – 672 с.
2. Jones Ch.A. American Civilization // Volume 2, Issue 1, February 2013 [Електронний ресурс] / Charles A. Jones / – Режим доступу: Електронний ресурс <http://quod.lib.umich.edu/h/humfig/11217607.0002.104/--american-civilization?rgn=main;view=fulltext>
3. Меннел С. История, национальный характер и Американская цивилизация // Прогнозис журнал о будущем, 2008 г. №3 (18), ст. 59-78.
4. Mennell S. The American Civilizing Process // Polity, 388p. Cambridge 2007
5. Suzuki Sh. Civilization and Empire. China and Japan's Encounter with European International Society / 2009 by Routledge – 256 p.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

ПСИХОЛОГІЯ В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ
МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Матеріали друкуються в авторській редакції

Дизайн обкладинки: А. Юдашкіна
Верстка: Н. Кузнєцова

Контактна інформація організаційного комітету:
73005 Україна, м. Херсон, а/с 20,
Науковий журнал «Молодий вчений»
Телефон: +38 (0552) 399 530
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 16.11.2013. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк на дуплікаторі.
Умовно-друк. арк. 6,28. Тираж 100. Замовлення № 1611.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.
Телефон +38 (0552) 399 580
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.